

स्क्रीन रायटर

सलीम खान

सप्तर्षी प्रकाशन

सप्तर्षी प्रकाशन

स्क्रीनप्ले रायटर

सलीम खान

अनुवाद व संपादन : तनुजा ढेरे

• प्रकाशक

सौ. कुमुदिनी सिद्धेश्वर घुले,

सप्तर्षी प्रकाशन,

(सप्तर्षी असोसिएट्स अण्ड पब्लिकेशन्स)

गट नं. ८४/२, दामाजी कॉलेज पाठीमागे,

मंगळवेढा, जि. सोलापूर-४१३३०५

सय्यद शेख (व्यवस्थापक) मोबा. ९८२२७०१६५७

email: saptarsheeparakashan@gmail.com

website: www.saptarshee.in

- मुखपृष्ठ | मांडणी | किशोर घुले
- मुद्रितशोधन | तनुजा ढेरे
- मुद्रक | कृतिका प्रिंटर्स, मंगळवेढा

मोबा. ९७६६९२४९९२

प्रथमावृत्ती ।

ISBN:

मूल्य : ₹

या पुस्तकातील लेखकाची मते, घटना, वर्णने, चित्रे ही त्या लेखकाची असून त्याच्याशी प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

...

सलीमखान अँज ए आयकॉन : गोल्डन मुंमेटस

Part 1

- 1) स्वप्नं आणि वास्तवातला प्रवास
- 2) संघर्षाची कहाणी

Part 2

- 1) सुपरहिट चित्रपटांचा फम्युला
- 2) प्रतिभा आणि प्रतिमा

Part 3

- 1) प्रामाणिकपणे काम हाच धर्म
- 2) आईची शिकवण
- 3) नशिबाचा भाग

Part 4

- 1) फिर भी भारत मेरा महान
- 2) कन्हैया कन्हैया तुझे आना पड़ेगा
- 3) नाव होतं कैदी नं. ३४३

Part 5

- 1) गाजलेले चित्रपट जंजीर, शोले, दीवार

सलीमखान अँज ए आयकॉन : गोल्डन मुंमेटस

सलीमखान हिंदी चित्रपट सृष्टीतील सुप्रसिध्द पटकथा-संवाद लेखक, सिनेसृष्टीतील चमचमता सितारा. 'सलीम-जावेद' या जोडीने एका काळात पटकथा-संवाद लेखक म्हणून आपलं नाव गाजवले व सुवर्ण अक्षरात कोरले. ते सोनेरी क्षण, गोल्डन मुंमेटस आजही जीवंत आहेत त्यांच्या पटकथा संवाद लेखनातून.

चित्रपटात अभिनय करता करता लेखक म्हणून पुढे आले असले व त्यांचे नाव गाजले असले तरी त्यांचे खरेखुरे जीवन चित्रपटातील हिरो सारखेच फुल टू ड्रॉमा आणि अनेक रोमांचक अशा घडामोडीने नेहमीच चर्चेत राहिले. एवढं मोठं व्यक्तिमत्व असूनही साधी राहणी व उच्च विचारसरणीमुळे आज आपणास त्यांच्या व्यक्तीमत्वाचा हेवा वाटतो. कितीही मोठे झालो तरी जमीनीवर पाय ठेवून शांतपणे जीवनाचा आनंद घेणारं हे व्यक्तीमत्व मिडियापासून, प्रसिध्दीपासून दूर राहून स्वतःचं असं विश्व जपणारे सलीमखान.

आपण अनेक चित्रपट पाहत असतो परंतु त्यातील एखादाच चित्रपट आपल्या स्मरणात राहतो ते पडद्यावर दिसणाऱ्या दृश्यामुळे, चित्रपटातील नायक-खलनायकांच्या भूमिकेमुळे, दिग्दर्शकाच्या दिग्दर्शनामुळे. परंतु सत्तरच्या दशकात ही व्याख्या व हे चित्रच बदलून गेलं. जेव्हा जेव्हा एखादा प्रसंग प्रेक्षकाच्या मनावर ठसायचा, संवाद ओठावर

यायचा. तेव्हा प्रेक्षकाच्या अंगावर रोमांच उभे राहयचे व एकच चर्चा असायची. "क्या स्टोरी है ! व्वा क्या डायलॉगज है ! " या दिलखेच पटकथा व संवादलेखनाच्या शैलीने हिंदी चित्रपटांना एका वेगळ्याच उंचीवर नेऊन ठेवण्याचं काम केलं.

सत्तरच्या दशकाआधी पटकथा लेखकाना नव्हे तर मुळातच लेखकांना मान मिळत नसे. मात्र सलीम- जावेद या लेखक जोडीने या क्षेत्रात पदार्पण केलं आणि त्यांनी हा जुना पायंडाच बदलून टाकला. पटकथा-संवाद लेखकाचे नाव सर्वत्र पडद्यावर झळकू लागले. पडद्याआडचे कलाकार समोर येऊ लागले. त्यांच्या नावांची चर्चा होऊ लागली त्यांच्यामुळे लेखकवर्गाला मानाची वागणूक व आदर मिळू लागला. सलीमखान यांनी मुख्यतः पटकथा लिहिल्या. कथेचा विस्तार करत चित्रपटातील पात्रं उभारण्याचं काम सलीमखान यांनी अतीशय खुबीने केलं आहे. 'एंग्री एंग मॅन' ही अमिताभची छबी निर्माण करण्यात यांचाच मुख्य वाटा होता. सलीमखान हे मुख्यतः पटकथेचा विस्तार करत तर जावेद अख्तर यांचा संवादलेखनात हातखंडा होता. या दोघांच्या कामाचे फ्युजन

असे होते की दोघंही प्रामाणिक पणे जीव ओतून काम करत व कलाकृती निर्मितीला नवा चेहरा मिळवून देत.

खरंतर लहानपणापासून सलीम-जावेद हे नाव मी ऐकत आले होते. जंजीर, शोले हे चित्रपट कितीतरी वेळा मी पाहिले तसे आजही पाहते. पण लहान असताना काही कळायचंही नाही हे सलीम-जावेद कोण? स्क्रीन प्ले रायटर म्हणजे नेमकं काय ? हे स्क्रीन प्ले रायटर कोण ? मात्र ही उत्सुकता नेहमी ताणलेली असायची. मला आठवतंय लहान असताना त्यावेळेस सी.डी, एम.पी थ्री , व्हिडीओ हे प्रकार जास्त

रुळले नव्हते. मात्र प्रत्येक घराघरात रेडिओ व टेपरेकाॅर्ड्स असायचे. त्याकाळात 'हाथी मेरे साथी', 'जंजीर', 'दीवार', 'शोले डाॅन' या चित्रपटांच्या संपूर्ण स्टोरी, डायलाॅगच्या ऑडिओ रेकाॅर्ड्स निघाल्या होत्या. व त्या खूप फेमसही होत्या. अतीशय उत्तम अशी पटकथा व

अभिनेत्याचे संवाद व पार्श्वसंगीत टेपरेकाॅर्डवर ऐकताना किती भारी वाटायचं. तो बंदूकीचा आवाज, घोड्यांचा टापांचा आवाज, "अरे ओ बसंती तुम्हारा नाम क्या है" या सारखे अनेक संवाद अजूनही त्याकाळी ऐकलेले स्मरणात आहेत. अमिताभ व धर्मेद्र यांच्यावरचे सीन, गब्बरचे संवाद, शशीकपूर व अमिताभ यांच्यातले प्रसंग. एकूणच सत्तर ते नव्वदच्या दशकात या लेखक जोडीने धुमाकूळ घातला होता. कोणीही पाहा त्यांच्या ओठावर हेच डायलॉगज असायचे, दिवार मधील शशीकपूर व अमिताभ यांच्यातील दिलखेच संवाद असो की शोलेमधील प्रसंग, आता 'दीवार', मधील हा डायलॉग पाहा...

'मेरे पास गाडी हैं, बंगला हैं मकान हैं तुम्हारे पास क्या हैं. 'मेरे पास मॉ हैं.' हे संवाद कसे सुचले असतील लेखकाला ? असे संवाद लिहिणारे, एकाहून एक सुपरहिट चित्रपटांची पटकथा लिहून एक मैलाचा दगड यांनी या हिंदी चित्रपट सृष्टीत रोवला त्या एका महान लेखकाला जाणून घेण्याची जी जिज्ञासा होती ती हे पुस्तक लिहिताना पूर्ण झाली.

सलीमखान यांचा जन्म २४ नोव्हेंबर १९३५ मधे सलीम खान' यांचा जन्म बालाघाट या छोट्याशा गावात इंदौर येथे एका सुखवस्तू घराण्यात झाला. सलीमखान यांचे वडिल पोलीस इन्स्पेक्टर होते. ब्रिटीश इंडियन इम्पेरियल पोलीसमधे

ते DIG या पदावर काम करत होते. जी त्या काळात बिट्रीश राजवटीने निर्माण केलेली मोठ्या हुद्दयाची जागा होती. सलीमखानचे पूर्वज 'अल्कोझी' या कबिल्यातील अफगाणीस्तानहून आले होते. लहान असतानाच त्यांची आईला टी.बी झाल्या कारणाने त्यांच्या आईचे निधन झाले व त्यानंतर त्यांच्या वडिलांनी त्यांचा सांभाळ अधिक केला. त्यानंतर वयाचा चौदाव्या व्या वर्षी त्यांच्या वडिलांचे निधन झाले. वडिलांच्या निधनानंतर दोन महिन्यांनीच त्यांनी मॅट्रिकची परिक्षा दिली. ती परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यानंतर इंदौर मधील होळकर काॅलेजात त्यांनी प्रवेश घेतला व तेथूनच बी.ए व एम. ए पर्यंतचे पदवीपर्यंतचे शिक्षण घेतले. याकाळात त्यांच्या मोठ्या भावाने त्यांचा सांभाळ केला. लहानपणापासूनच ऐशो आरामाच्या सर्व गोष्टी त्यांच्याजवळ होत्या. अगदी कॉलेजमध्ये असल्यापासूनच त्यांना क्रिकेटचा खूप शौक होता. क्रिकेटर व पायलट बनता बनता योगायोगाने ते मुंबईत आले. दिसायला एकदम स्मार्ट हिरो सारखी पर्सनॅलीटी त्यामुळे त्यांच्याकडे पाहताक्षणी त्यांची छबी नजरेत भरत असे. तसे बघितले तर त्यांचा अभिनयाशी काही एक संबंध नव्हता, तरीही ते अभिनयाकडे वळले. काॅलेजमध्ये असताना त्यांचे मित्र त्यांना सतत म्हणत, 'तू दिसायला एवढा चांगला आहेस सिनेमात का काम करत नाहीस.' मित्रांच्या या बोलण्याने प्रेरीत झालेले सलीमखान व त्याचवेळेस

एका कार्यक्रमात योगायोगाने के.अमरनाथ या दिग्दर्शकाने दिलेल्या संधीचं सोनं करण्यासाठी इंदौरहून मुंबईत आले. पण या काळात अनेक छोटे मोठे सहाय्यक कलाकार, अभिनेता म्हणून काम करताना त्यांना हवे तसे यश मिळत नव्हते. कसेबसे मुंबईत राहून त्यांनी अभिनयाचा निवडलेला मार्ग या क्षेत्रात त्यांना काही जम बसू देत नव्हता.

तब्बल सात वर्षे अभिनय करून सुद्धा हवे तसे यश येत नव्हते. या दरम्यान त्यांनी 'तिसरी मंझील १९६६', 'सरहद्दी लुटेरा १९६६' आणि 'दिवाना १९६७' मध्ये काम केले होते. साठी चे दशक संपत चालले होते पण यश पदरात येत नव्हते आणि अपयशाचे शिखर समोर दिसत होते त्यावेळेस त्यांच्या मनात कितीतरी वेळेस विचार आला आपण इंदौरला परत जावे. परंतु भावाचे वाक्य आठवताच सलीमखान अस्वस्थ होत. मग याचकाळात अभिनय करता करता त्यांनी लेखक म्हणून काम करायचे ठरविले, तेव्हा त्यांनी स्वप्नातही असा विचार केला नव्हता की आपली जोडी ही 'जावेद अख्तर' नावाच्या इसामासोबत होईल आणि हे नाव इतिहासात अजरामर होईल.

'जावेद अख्तर' आणि 'सलीम खान' यांची जोडी खरोखरच आगळीवेगळी जोडी होती. पण यांची जोडी कशी बनली ही कहाणी सुद्धा त्यांच्या पटकथेसारखीच आहे. 'सलीम खान' यांच्या अख्या कुटुंबात कोणीही चित्रपटाशी

निगडीत तर सोडा, दूरदूरचा सुद्धा संबंध नव्हता. सात वर्ष त्यांनी चित्रपटसृष्टीत अभिनेता, सहाय्यक अभिनेता म्हणून काम केले पण त्यांची डाळ काही शिजत नव्हती. या उलट जावेद अख्तर यांचे वडील कवी होते आणि काही काळ चित्रपटासाठी त्यांनी गाणी लिहिली होती. त्यांची आई शिक्षिका होती. जेव्हा जावेद साहेब मुंबईत आले तेव्हा काही छोट्या चित्रपटांसाठी कहाणी लिहायचे. त्यांनी पहिला स्वतंत्र चित्रपट ज्याचे कथानक लिहिले तो धर्मद्रचा 'यकीन', पण हा चित्रपटही काही जास्त चालला नाही. त्यामुळे त्यांना काम मिळणे बंद झाले तेव्हा लेखकाचा सहाय्यक लेखनीक म्हणून त्यांनी काम सुरु केले.

याचकाळात 'सरहदी लुटेरा' हा चित्रपट सलीमखान व जावेदअख्तर या दोघांच्या जीवनातील एक महत्वपूर्ण पाऊल ठरले. सलीमखान या चित्रपटामध्ये एक सहाय्यक अभिनेता म्हणून छोट्याशा रोल मध्ये काम करत होते तर याच चित्रपटासाठी सहाय्यक असिस्टंट व 'क्लॅपर बॉय' म्हणून 'जावेद अख्तर' काम पाहत होते. याच चित्रपटात ऐन वेळेवर संवादलेखक न मिळाल्यामुळे दिग्दर्शकाचं काम अडलं होतं तेव्हा जावेद अख्तर यांनी त्यांना काही संवाद लिहून दिले ते दिग्दर्शकाला आवडले व येथूनच त्यांची वाट त्यांना सापडली. तिथेच या दोघांची भेट झाली, आणि त्या भेटीचे मैत्रीमध्ये

रुपांतर झाले. 'तिसरी मंजील' हा चित्रपट करताना सलीमखान यांना चित्रपट लेखनाचं महत्त्व कळालं होतं.

याचकाळात सलीमखान यांचे मन अभिनयात रमेना व ते पटकथा लेखनाकडे वळले.

यानंतर सलीमखान यांनी त्यानंतर कुठल्याही चित्रपटात अभिनय केला नाही. त्यांनी महान लेखक दिग्दर्शक 'अबरार अल्वी' यांच्याकडे लेखन सहाय्यक पदी काम करण्यास सुरुवात केली. तर 'जावेद अख्तर' हे महान लेखक 'कैफी आझमी' यांचे सहाय्यक लेखनीक होते. सुदैवाने 'अबरार अल्वी' आणि 'कैफी आझमी' हे शेजारी राहत होते त्यामुळे सलीम खान आणि जावेद अख्तर यांचा परिचय आणखीच दाट झाला व ते वरचेवर भेटू लागले. त्यांच्या तासनतास चर्चा होऊ लागल्या व या मैत्रीच्या स्वरूपाने त्यांनी पटकथा आणि संवाद लेखन सोबत करण्याचे ठरविले.

खरेतर जावेद अख्तर भेटण्याआधीच सलीमखान पटकथालेखनाकडे वळले होते. याचकाळात राजकपूर व दिलीपकुमार यांच्याशी त्यांची ओळख झाली. व एका चित्रपटाच्या सेटवर त्यांना भेटायला आल्यानंतर शूटींग दरम्यान अभिनेता अशोककुमार एका सेटवर आल्यावर, त्यांची कथा ऐकण्यासाठी त्यांनी पंधरा मिनिट मागून घेतले व बरोबर पंधरा मिनिटात ती कथा ऐकवली. अभिनेता अशोककुमार यांना ती कथा आवडली, व त्यांनी १९६५ मध्ये अभिनेता

अशोककुमार दादामुनी यांच्यासाठी 'दो भाई' या चित्रपटाची पटकथा 'प्रिन्स सलीम' या नावाने लिहिली. हा चित्रपट आला पण जास्त काही चालला नाही. याच काळात त्यांनी 'जंजीर' या चित्रपटाचेही बरेचसे लेखन केले. त्यांचे वडील पोलीस खात्यात मोठ्या हुद्द्यावर होते. त्यांनी त्यांच्या वडिलांकडून त्यांचे बरेचसे अनुभव ऐकले व पाहयले व अनुभवले होते त्यामुळे त्यावर आधारीत व स्वतःचा मसाला वापरून त्यांनी एक स्क्रिप्ट लिहिली व त्यावेळेस त्यांनी ती स्क्रिप्ट 'जंजीर' या चित्रपटाची धर्मेद्रला दिली. त्यावेळी त्या स्क्रिप्टचे त्यांना २५०० रुपये मिळाले होते. परंतु काही कारणामुळे हा चित्रपट आला नाही. त्यानंतर हा चित्रपट दिलीपकुमार यांच्याकडे आला परंतु त्यांच्या वैयक्तीक कारणामुळे त्यांनी तो करायचा नाकारला व नंतर ही स्क्रिप्ट प्रोड्युसर व दिग्दर्शक 'प्रकाश मेहरा' यांच्याकडे आली. व सुरू झाला 'जंजीर' चा चढता प्रवास, वेगवेगळ्या पात्रासाठी अभिनेत्याची निवड, शुटींगसाठी स्थळांचा शोध. या चित्रपटात अभिनेता 'प्राण' यांची पहिली निवड झाली 'शेरखान' च्या भूमिकेसाठी व नंतर महानायक 'अमिताभ बच्चन' यांची 'विजय' च्या भूमिकेसाठी व अशा प्रकारे त्यांचा खरा दणदणीत प्रवास चालू झाला जंजीर चित्रपटापासून या चित्रपटाच्या वेळेसही सलीम- जावेद या दोघांनी मिळून काम केले असले तरी हा त्यांचा दुसरा चित्रपट होता.

खरेतर त्यांना या काळात 'राजेश खन्ना' यांनी पहिला ब्रेक 'हाथी मेरे साथी' या चित्रपटाची पटकथा व संवाद लेखनासाठी मिळाला. व त्यानंतर त्यांचा पटकथा संवाद लेखनाचा प्रवास जो धडाक्यात सुरू झाला त्या दोघांनी मागे वळून पाहिलेच नाही.

"As a Writer he had courage and I had the intricacy"

जावेद अख्तर म्हणायचे. अल्पवधीतच मेहनतीने व कष्टाने त्यांनी आपले शिखर गाठले. या चित्रपटानंतर ही जोडी जी. पी सिप्पी यांच्यासाठी पटकथा लिहू लागली. त्यांनी 'जंजीर', 'शोले', 'डॉन', 'यादो कि बारात', 'सीता और गीता', 'दिवार', 'त्रिशूल', 'कालापत्थर', 'शान', 'क्रांती', 'दोस्ताना' यासारखे चित्रपट दिले व जवळजवळ बारा वर्षे एकत्र काम केले.

'सलीम जावेद' यांच्या पटकथेमध्ये एक मुद्दा ते प्रामुख्याने वापरायचे जो त्या आधी राजकपूरने 'आवारा' मध्ये त्याचा वापर केला होता, तो म्हणजे 'बचपना' त्यांच्या प्रत्येक कथेमध्ये तो प्रामुख्याने असायचा. नायकाचे बालपण दाखवायचे आणि मग कधी ट्रेन मध्ये तर कधी कुंभच्या मेळ्यात ते विभक्त व्हायचे, अशा प्रकारच्या पटकथांची सुरुवात करण्यात त्यांचा हातखंडा होता. खऱ्या अर्थाने अमिताभ यांची ' अंग्री यंग मॅन' म्हणून जी प्रतीमा बनली ती त्यांनी लिहिलेल्या संवादांमुळे उठून आली. २४ चित्रपटांच्या नंतर ही जोडी विभक्त झाली आणि दोघांनी

वेगवेगळे काम करणे सुरु केले. पण त्यानंतर सलीम खान यांनी तर पटकथा लिहिण्याचे जवळपास बंदच केले तर जावेद अख्तर यांनी गीतांकडे लक्ष देणे सुरु केले.

जावेद साहेब आणि सलीम खान यांची जोडी काही कारणास्तव तुटली तेव्हा जावेद अख्तर हे चित्रपटाची पटकथाच लिहायचे आणि जेव्हा त्यांनी गीत लिहिणे सुरु केले तेव्हा पटकथा लिहिणे बंद केले. पहिल्यांदा जेव्हा सलीम जावेद यांची जोडी तुटली तेव्हा रमण कुमार यांनी त्यांना 'साथ साथ' चे गाणी लिहायला दिले. तसे काही चित्रपट आहेत ज्यांची पटकथा आणि गीत दोन्ही पण जावेद अख्तर यांनी लिहिली आहेत जसे, 'सागर', 'अर्जुन' आणि 'मि. इंडिया'. नंतरच्या काळात त्यांना पटकथा पेक्षा गीत लिहिण्यात जास्त रस असायचा आणि जवळपास त्यांनी पटकथा लिहिणे बंदच केले होते. त्यांच्या मुलाचा म्हणजे फरहान अख्तरचा 'लक्ष्य' आणि फरहान अख्तरचाच " डॅन २" २००३ ची पटकथा त्यांनी लिहिली. त्यानंतरचे जावेद साहेब गीतकार म्हणूनच राहिले.

या दरम्यान या जोडीने आपले करियर विकसित केले नाही तर त्यांनी पटकथा लेखक यांना सुद्धा मानाचे स्थान दिले. त्याआधी पटकथा लेखक यांचे नाव पोस्टर वर कधीच झळकत नव्हते. पण सलीम जावेद यांच्यामुळेच संवाद आणि पटकथा लेखक यांना मानाचे स्थान मिळाले. १९८२ साली ही

जोडी वेगळी झाली तेव्हा हे स्पष्ट झाले कि 'सलीम खान' हे तयार नव्हते पण 'जावेद अख्तर' यांच्या मनात काही वेगळेच होते. जोडी तुटल्यानंतर सलीम खान यांचे मन या करियर मधून पूर्ण उतरून गेले आणि त्यांनी जवळपास याला रामराम ठोकला होता. पण त्यानंतर त्यांना अनेक प्रश्न विचारले गेले, पणत्या प्रश्नांना उत्तर देणे तर भागच होते. मग त्यांनी एक जबरदस्त स्क्रिप्ट तयार केली आणि तो चित्रपट आला, केवळ एकट्या सलीम खान ने पटकथा लिहिलेला “ नाम ”. 'संजय दत्त' आणि 'कुमार गौरव' यांनी अभिनित केलेला हा चित्रपट सुपरहिट ठरला होता. सलीम खान यांनी सिनेसृष्टीला एकाहून एक जबरदस्त चित्रपट तर दिलेच होते पण आणखी एक सुपरस्टार पण दिला तो म्हणजे 'सलमान खान' .

सलीमखान यांच्या आयुष्याचा प्रवास व संघर्ष हा चित्रपटातील मुख्य कथानकासारखाच होता असं म्हटलं तर वावगं ठरणार नाही. खरंच ते एक सुपरहिरो आहेत एक माणूस म्हणून. एक चांगला मित्र, लेखक, पती, वडिल म्हणून व त्याचबरोबर समाजाचा एक जबाबदार आदर्श नागरिक म्हणून त्यांच्याकडे सर्व आदरानेच पाहतात.... आणखीन एक त्यांची ओळख म्हणजे प्रसिध्द हिंदी चित्रपट अभिनेता सलमान खान यांचे वडिल.

सलीमखान मुंबईला आल्यानंतर माहिमला राहत असताना त्यांच्या घराजवळ राहणाऱ्या सुशीला चरक 'मराठा रजपूत' महाराष्ट्रीयीन मुलीशी त्यांची ओळख झाली. त्यांच्या उमद्या, तरूण व्यक्तीमत्वामुळे त्यांना बरेच जण ओळखत होते. याचकाळात त्यांच्या मोहल्ल्याच्या नाक्यावरून जाताना येताना त्यांची सुशीलाजीशी नजरभेट होत असे. सुशीला चरक यांच्या लक्षात ही गोष्ट आलेली आहे हे सलीमखानला सपष्ट दिसत होते. परंतु ते कधी त्यांच्याशी सपष्ट बोलले नाहीत. एकदा चर्चगेट स्टेशनहून जाताना त्यांची एकमेकांना धडक बसली. येथूनच सुशीला चरक व त्यांची ओळख वाढली. सलीमखान शोधत असलेला पत्ता शोधण्यास सुशीला चरक यांनी मदत केली. त्यांच्या या झालेल्या ओळखीतूनच पुढे त्यांची मैत्री व प्रेम फुलत गेले. जवळजवळ पाच वर्ष त्यांचीही मैत्री व त्यातून निर्माण झालेला स्नेह कायम होता. याचकाळात सुशीलाचरक यांच्या घरचे त्यांच्यासाठी स्थळ पाहत होते. घरी आलेली अनेक स्थळंही सलीमखान यांच्यासाठी त्यांनी नाकारली होती. १९६४ मध्ये त्या दोघांनी लग्न केलं. लग्नानंतर सुशीला चरक यांनी आपलं नाव बदलून 'सलमा' असं केलं. त्यांचे वडील बलदेव सिंग चरक यांचा या लग्नाला विरोध होता. एकतर मुलगा वेगळ्या धर्मातील व दुसरं फिल्म इंडस्ट्रीशी जोडलेला त्यामुळे हे नातं म्हणावं तसं त्यांना मान्य नव्हतं. लग्नानंतर एक वर्षाच्या आतच त्यांना

पहिलं मूल झालं. ज्याचं नाव अब्दुल रशीद सलीम सलमान खान ठेवण्यात आलं. मात्र या नंतर चरक कुटुंबाने त्यांच्याशी पुर्णच संबंध तोडले. त्यानंतर तिसरा मुलगा सोहील खान होईपर्यंत त्यांचं नाव बरंच झालं होतं व फिल्मइंडस्ट्रीत बराच जम बसला होता व त्यावेळी त्यांचे दुरावलेले संबंध परत जुळले व नंतर नंतर हा विरोध मावळला. सलीम खान स्वतः मुस्लीम असताना सुद्धा त्यांनी घरातील वातावरण अगदी मोकळे ठेवले म्हणूनच त्याच्या घरात आजही गुढी पाडवा, गणेशउत्सव आणि दिवाळीचा सण धुमधडाक्यात होतो.

१९८० च्या दरम्यान प्रसिद्धी तर मिळाली होती पण त्याच दरम्यान त्यांचे त्याकाळची प्रसिद्ध नर्तिका व अभिनेत्री

'हेलेन' वर प्रेम बसले. त्यावेळच खूप गाजावाजा झाला पण असे ठरले होते की जर 'सलमा खान' यांची अनुमती असेल तरच हे लग्न होणार त्यामुळे काहीशा तणावानंतर या लग्नाला

‘सलमा खान’ यांनी अनुमती दिली. परंतु आजही या दोघीं एकाच घरात सुखाने राहतात. ‘हेलेन’ यांना कोणतीही संतती नसल्यामुळे त्यांनी एक कन्या दत्तक घेतली, आणि ती त्या परिवारातील लाडकी कन्या ठरली. तिचे नाव ‘अर्पिता खान’ ठेवल्या गेले. तिचे अर्पिता हे नाव कुणी आणि कसे ठेवले, याविषयी फार कमी जणांना ठाऊक आहे. सलमानच्या या लाडक्या बहिणीचे ‘अर्पिता’ हे नाव प्रसिद्ध व्यंगचित्रकार ‘शरद जोशी’ यांनी ठेवले आहे. अर्पिताला सलमानचे वडील सलीमखान यांनी १९८१ मध्ये दत्तक घेतले होते. त्यावेळी सलीमखान यांच्यासोबत इंदूर येथील होळकर कॉलेजमधील त्यांचे मित्र शरद जोशी हजर होते. तेव्हा सलीम यांनी शरद जोशींकडे आपल्या मुलीचे नाव ठेवण्याची विनंती केली. शरद जोशी यांनी सलीम खान यांना म्हटले की, ही मुलगी तुम्हाला अर्पित झाली आहे, त्यामुळे हिचे नाव ‘अर्पिता’ ठेवायला पाहिजे. अशाप्रकारे ही अनाथ मुलगी सलीम खान यांची मुलगी ‘अर्पिता खान’ झाली. ही झाली त्यांची वैयक्तिक ओळख.

सलीमखान यांनी जरी फार कमी काळ या सिनेसृष्टीला दिला तरी त्यांच्या योगदानासाठी त्यांचे नाव नेहमीसाठी घेतले जाईल. एक पिता म्हणून त्यांनी जसे आपले कुटुंब जोपासले तसे ते एक चांगले व्यक्तित्व म्हणून पण समोर आले. जास्त प्रसिद्धीचा हव्यास न करता आपले कार्य

प्रामाणिकपणे करीत असताना त्यांनी खऱ्या अर्थाने या देशाचे जेष्ठ आणि सेक्युलर व्यक्तीची प्रतीमा कायम राखली. मागच्या काल्पनिक असहिष्णू वातावरणावर बोट ठेवणाऱ्या आणि इथल्या जनतेच्या जोरावर गब्बर होवून अंगात माज आलेल्या काही अभिनेत्यांना सडेतोड उत्तर सलीम खान यांनी दिले आहे.

अशाच या सलीम- जावेद या दोन महान हस्तीपैकी एक सलीमखान यांचा पटकथा संवाद लेखनाचा प्रवास त्यांच्याच शब्दातून ...

तनुजा ढेरे

स्वप्नं आणि वास्तवातला प्रवास

“ प्रत्येक माणसांचं एक स्वप्नं असतं, व शाळेत असल्यापासूनच त्या स्वप्नांना पंख फुटू लागतात व तुम्ही जसे जसे वयाने मोठे होता तुमची स्वप्नं बदलत जातात. पहिलं माझं स्वप्नं चित्रपटात येणं नव्हतंच.

मला क्रिकेटर व्हायचं होतं. मी क्रिकेट चांगलं खेळायचो. शाळेतही चांगलं खेळायचो. पण काहीदिवसांनी वाटलं की आपल्यात काहीच प्रगती होत नाहीये. मग काही काळापुरते क्रिकेट खेळणं थांबलंच. नंतर नंतर असं वाटू लागलं की क्रिकेट खेळायची आवड आहे पण यात करियर नाही करायचं. मात्र क्रिकेट खेळायचं सोडायचं नाही. एक शौक म्हणून मनाला वाटेल तेव्हा खेळत राहयचं.

आणि मग मी पायलट होण्याकडे वळलो. शंभर तास विमान उडवत फोर्स लॅंडींगही केलं. पण नंतर कुटूबांतल्या सगळ्यांना वाटायला लागलं की मी कामात स्वतःला खूपच बांधून घेतलंय. सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत एका सिव्हीलियन विमानात तुम्ही वैयक्तिक स्वातंत्र्य उपभोगू शकत नाही. शेवटी तुम्ही पायलट आहात. ती तुमची जबाबदारी आहे आणि तुम्हाला दोनशे ते तिनशे प्रवाशांना घेऊन जायचंय. तर

मग पुस्तकातील नियमाप्रमाणेच जावं लागतं. हा एक बंदिस्त नोकरीचा प्रकार आहे, जिथे आपल्याला हालायला मार्गच नसतो. त्यामुळे मला तिथे मनासारखं काहीच करायला येत नव्हतं.

इंदौर येथे 'ताराचंद बडजात्या' हे आमच्या शेजारी राहात त्यांचे आणि आमचे अगदी घरोब्याचे संबंध होते. सलमानच्या करियरची सुरुवातही त्यांच्याबरोबरच झाली. 'मैंने प्यार किया' या चित्रपटाचा निर्माताही त्यांचा नातूच होता. त्यांच्या मुलाचा विवाह होता. त्याचवेळी त्यांच्याकडे विवाहानिमित्त अनेक नामांकित दिग्दर्शक व निर्मात्यांनी हजेरी लावली होती. तेथे माझं जाणं-येणं होतं. त्यावेळी इंदौर हे छोटे शहर होतं. सगळे एकमेकांना ओळखायचे. त्या विवाहाप्रसंगी इंदोर येथे मुंबईतून आलेल्या सिनेसृष्टीतील काही निर्मात्यांसोबत माझा परिचय झाला, प्रसिद्ध दिग्दर्शक 'के अमरनाथ' हेही आले होते. त्याचवेळी त्यांचा "गाव की गोरी" ही सुपरहिट फिल्म आली होती. माझं तरूण, उमदा व्यक्तिमत्व पाहून ते इंप्रेस झाले. त्यांनी मला विचारलं,

“सिनेमात काम करशील का?”

मी म्हणालो, मी पहिलं कधीच सिनेमात काम केलेले नाही. कधी स्टेजवर कामही नाही केलेलं तर.”

दिग्दर्शक अमरनाथ म्हणाले, “दिलीपकुमार यांनीही कधी स्टेजवर काम केलं नव्हतं, थिएटरमधेही तरीही त्यांची

चित्रपट सृष्टीत एवढं मोठं नाव आहे. ते एवढे मोठे हिरो, नायक आहेत.”

त्याकाळात त्यांनी चारशे रु महिना मानधनही मला दिले. तेव्हा मी अचंबित झालो. त्यांनी पैसे दिले व ते म्हणाले,

“ तू मुंबईला ये. तिथे मी तुझ्या काही टेस्ट घेईन.” मी तयार झालो. व सांगायची गोष्ट म्हणजे, मी जेव्हा स्टेशन वर आलो तेव्हा माझ्या भावाने म्हंटले,

“ की मुंबईला तू चालला आहेस पण कधीही घरी निरोप देऊ नको पंधरादिवसातच की मला पैसे पाठवा किंवा मी परत येतोय.” तेव्हाच माझा निर्णय पक्का झाला की आता परत मागे वळून पाहयचं नाही. रिकाम्या हातांनी घरी परतायचे नाही. काही तरी करून दाखवण्याची हीच वेळ आहे. मी त्यांना म्हणालो,

“मी काहीतरी करून दाखवेन, स्वतःचं कर्तृत्व सिद्ध करून दाखवल्याशिवाय मी परत येणार नाही व पैसेही मागणार नाही.” हे बोलणं सोपे होतं पण पुढचा प्रवास अवघड होता.

आता माझा खरा संघर्ष चालू झाला होता. मी मुंबईत आलो तेव्हा मरीना गेस्ट हाऊस मध्ये राहत होतो. तिथे एक बेडचे ५५ रुपये व स्वतंत्र खोलीचे ११० रुपये भाडे असायचे. त्यावेळेस मला स्वतंत्र रूम घेणं परवडणारं नव्हतं. मी एका

बेडवर राहयचो. आणि दुसऱ्या बेडवर बाहेरचे लोक राहत असतं, जात-येत असत. खूपवेळा असं वाटलं की आपण इंदौरला परत जावं. पण तेव्हा मोठ्या भावाचे शब्द व माझं त्यावरील उत्तर मला आठवायचं. “ मी परतही येणार नाही व घरून पैसेही मागवणार नाही.” आम्ही मुळचे अफगाणिस्तानचे. तेथून भारतात आलेली आमची सहावी पिढी. सलीमखान, सलमानखान, रशीदखान, मजिदखान, लतिफखान आणि त्यांचे वडील येथे आले होते. त्यांचे इथे येण्यामागचं कारणही खूप चांगलं होतं. आजच्या काळात अफगाणिस्तानमध्ये जे वातावरण आहे आपण दररोज टेलिव्हिजनवर बातम्यात पाहतो, वाचतो की याला गोळी मारली त्याला गोळी मारली. जाहीरखान हे तेथील बादशाह होते, जेव्हा त्यांना निर्वाणीचा करण्यात आलं तेव्हा त्यांची एक मुलाखत घेण्यात आली. त्यावेळेस त्यांना विचारण्यात आलं, “रशियन लोक निघून गेले तर काय होईल ?” तर ते म्हणाले,

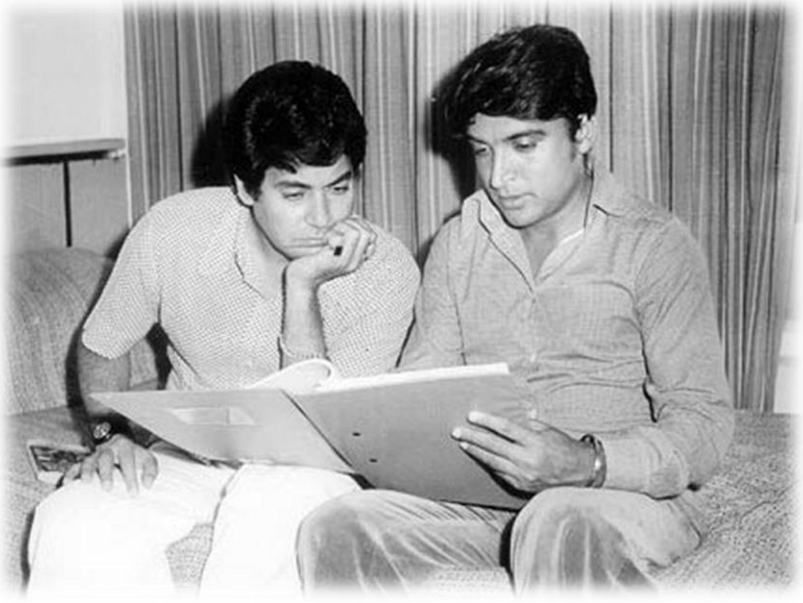
“Don't worry if your enemy dies you have to your cousins. ”

त्यावेळी तिथे जी परिस्थिती होती, एवढी संकटं होती की त्यांना त्यांचे नागरिकत्व बदलावं असं वाटू लागलं. त्यावेळेस त्यांनी हिंदुस्थानबद्दल खूप ऐकलं होतं. की इथे शाळा, कॉलेज, दवाखाना या खूप चांगल्या सुविधा आहेत, कोर्ट आहेत जिथे योग्य निर्णय दिले जातात व आरोपींवर

शिक्षा सुनावले जाते. त्यांना तेथून बाहेर पडायचं होतं. त्यावेळेस त्यांना एकच काम येत होतं घोडस्वारी, घोड्यांची काळजी घेणं आणि वाजीदखानबरोबर ते भारतात आले. त्यांचा येथे येण्यामागचा मूळ उद्देश्य हा आपल्या मुलांना शाळा शिकवणे. आणि त्यांचा हा हेतू इतका पक्का होता की जेव्हा मी इंदौरमध्ये शाळा शिकत होतो ते माझ्यासाठी कलकत्याहून STATESMAN हा पेपर मागवत व तो मला वाचायला लावत, त्यानंतर मला विचारत की पेपरमधले काय काय वाचले. असू देत पण त्यामुळेच आम्ही इंदौरला आलो व तिथेच स्थाईक झालो.

I. सुरवातीचा संघर्ष

जावेद साहब यांच्याबरोबर काम करायला सुरवात केल्यानंतर एकानंतर एक असे दहा चित्रपटासाठी पटकथा-संवाद लेखनाचं काम केलं व सांगावसं वाटतंय की अबरार साहब यांच्या बरोबर सुरवातीला मी काम करत होतो तेव्हा एक गोष्ट मी त्यांच्याजवळ बोललो होतो.

"एक वेळ येईल की लेखकाला अभिनेत्याएवढे पैसे मिळतील." आणि त्यावेळेस ते म्हणाले होते,

"दिलीपकुमार एका चित्रपटाचे १२ लाख रुपये घेतात तुलाही तेवढेच मिळणार. ही गोष्ट माझ्यासमोर बोललास इतरासमोर बोलू नकोस नाहीतर लैक तुला हसतील, वेडं समजतील."

त्याकाळात ज्यालेखकांनी आपलं स्थान बनवलं होतं त्यांना जास्तीत जास्त ३०,००० रुपये मानधन मिळत असे. आणि गरज पडेल तसे त्यांना पैसे दिले जात. कथेत/लेखनात दम असेल तर पैसेही मिळणार हे मात्र तितकंच खरं होतं. त्यावेळेस एक चित्रपट आला होता दोस्ताना या चित्रपटासाठी अमिताभ बच्चनला साडे बारा लाख व आम्हाला साडे बारा लाख रुपये मानधन दिले आहे हे त्या चित्रपटाच्या निर्मात्यांना सांगितले. मी अब्बार साहेबांना फोन लावला आणि म्हणालो,

"मी म्हणालो होतो ना एक दिवस हिरो इतकेच पैसे घेईन. तो आज मला हिरो इतकेच पैसे दोस्ताना या चित्रपटाच्या पटकथेसाठी मिळाले आहेत."

तेव्हा ते म्हणाले, " मला हे ऐकून खूप आनंद होतोय. जेव्हा जेव्हा मी तुमच्या बदल ऐकतो तेव्हा मला मनापासून आनंद होतो. मला समाधान आहे की तुम्ही लोंकानी हे सिध्द करून दाखवलं की लेखकाचा चित्रपटाच्या निर्मितीत तेवढाच महत्वाचा वाटा आहे. तुमच्यामुळे लेखकांना मानसन्मान मिळू लागला."

अब्रार साहब यांच्याकडचे काम सुटल्यानंतर मी सिप्पी फिल्मसमध्ये काम करायला लागलो. सिप्पी फिल्मसकडून मला एक चित्रपटही मिळाला होता. त्यावेळेस जावेद साहब माझ्या घरीच होते. त्या चित्रपटात मी हिरोचं काम करत होतो आणि

जावेद साहब मला अस्टीट करत होते. त्या चित्रपटाचं नाव होतं 'सरहदी लुटेरे' त्यापूर्वी जावेदजी बरोबर माझी ओळख अशीच नव्हती. आम्ही दोघांनी एकत्र काम करण्याचा कधी विचारही केला नव्हता. मात्र आमची या टप्प्यावर योगायोगाने सुरुवात झाली, आम्ही सोबत काम करत गेलो व आमची पार्टनरशीप झाली. आम्हाला काम मिळत गेले व एक वेळ आली की आम्हाला आमच्या कामाचे पैसे मागावे लागले नाहीत तर ते आपोआपच मिळू लागले. त्यावेळेस अशी परिस्थिती निर्माण झाली की आम्ही एखादा चित्रपट नाकारला तर आम्हाला अजून त्या चित्रपटासाठी निर्माते पैसे मोजायला तयार असत. त्यावेळेस सर्वांना असं वाटायचं की आमची जोडीही खूपच व्यवसायिक आहे. पण आम्ही कामही तसंच मनलावून करायचो. व त्याचा मोबदलाही तसाच मागत होतो. आम्ही पंधरा वर्ष सलग एकत्र काम केले. सतरा - अठरा चित्रपटासाठी पटकथा-संवाद लिहिले....म्हणजे वर्षाला एक चित्रपट लिहिला. त्यावेळी आम्ही स्वतःचं असं एक स्थान निर्माण केलं. त्यावेळी लेखकाच्या नावाचा उल्लेख कुठेच केला जात नसे. चित्रपटांचे जे पोस्टर लावले जायचे त्यावर, सिनेमाच्या पडद्यावर लेखकाचं नाव कधीच झळकायचं नाही. लेखक हा नेहमी पडद्यामागेच राहयचा. आमच्या लेखनकारकिर्दित लेखकाचं नाव पडद्यावर यायला सुरुवात झाली.

आता तुम्हाला हा प्रश्न पडला असेल की आमची जोडी काम कशी करत होती. तर मी जेव्हा प्रत्यक्षात त्यांच्याबरोबर बसून काम करू लागलो तेव्हा वाटायला लागलं की प्रत्येकामध्ये एक कला, प्रतीभा असते ते आपल्याला ओळखता यायला हवी. ते ओळखता येणं ही सुद्धा एक कला आहे. खूप जण आमच्या चित्रपटाचं क्रेडिट अमिताभ बच्चनजींना देतात पण मी जेव्हा पहिल्यांदा त्यांना भूतलो व त्यांना पाहिलं तेव्हाच मी ओळखलं होतं की पुढे जाऊन अमिताभबच्चन मोठे कलाकार होणार. परंतु खूपजण त्याचं क्रेडिट घेतात. माझ्या आणि जावेदजीच्या भेटीगाठी होऊ लागल्या सुरवातीच्या काळातच मी ओळखलं होतं की त्यांच्यात लिहिण्याची हुशारी व कला आहे. जशी माझी लहानपणापासून स्वप्नं होती तशीच त्याची ही स्वप्नं होती. त्यांचं दिग्दर्शक बनण्याचं स्वप्न होतं. आम्ही जेव्हा एकत्र दोघं मिळून काम करायला सुरवात केली तेव्हा आम्हा दोघांना आमची कला व टॅलन्ट दाखवण्याचा मार्ग सापडला आणि जेव्हा आपला मार्ग आपल्याला सापडतो तेव्हा आपल्याला आपलं अवकाश मुठीत आल्याचा आनंद होतो. असंच आमच्याबरोबर घडलं व आम्ही एकत्र काम करत राहिलो.

मी इंदौरमध्ये होतो तेव्हा माझ्या मित्रांना लवलेटर लिहून दयायचो. माझं इंग्रजी लेखन व वाचन दोन्ही माझ्या मित्रांपेक्षा चांगलं होतं. माझ्या चार पाच मित्रांची प्रेमप्रकरणं

होती. मी जोपर्यंत इंदौरमधे होतो त्यांना लवलेटर लिहून दयायचो. त्यांनी ती खूप आवडायची. ते म्हणायचे,

"क्या लिखते हो तुम !"

त्यानंतर मी जेव्हा मुंबईला आलो त्यांना लवलेटर लिहून दयायला मदत करणारं कोणी नव्हतं. त्याचा लवलेटर लिहिण्याचा दर्जा खालावला. ज्या मुलींवर त्याचं प्रेम होतं त्यांची लग्नं सुध्दा झाली. मी जेव्हा केव्हा इंदौरला जाई तेव्हा माझे मित्र भेटल्यावर मला म्हणत,

"मुंबई जाके यार तुने हमारा सब खेल बिगाड दिया."

अमेरिकेने एक चांगलं काम काय केलं असेल तर चांगले इंग्रजी चित्रपट काढले. मी इंग्रजी चित्रपट खूप पाहयचो. एखादा इंग्रजी चित्रपट खूप आवडला तर परत परत तोच चित्रपट पाच सहा वेळा पाहयचो. आणि यातून मी खूप शिकलो. "खुदा का शुक्र है की आज भी मेरा दिमाग अच्छा काम करता हैं । " त्यावेळेस लेखकाला आपल्या नावासमोर बी.ए. एम.ए अशा पदव्या लावाव्या लागत व तीच त्याची ओळख असायची. त्यामुळे त्यांना ओळखलं जायचं. पटकथा लेखनाचं तंत्र मी इंग्रजी चित्रपटाकडून शिकलो आणि ते तंत्र मी आमच्या पटकथा संवाद लेखनाच्या वेळी वापरलं. सुरवातीच्या काळात चित्रपटाची कथा आधी trial and error या बेसवर शूट केली जायची व नंतर ती फायनल शूट व्हायची...व पडद्यावर यायची. आम्ही पटकथा

संवाद लेखनाला सुरवात केली व चित्रपट लेखनाचं तंत्रच बदलून टाकलं.

'दीवार' हा चित्रपट आजही उत्कृष्ट पटकथा लेखनासाठी ओळखला जातो. व आजही Acting School मध्ये उदाहरणादाखल दाखवला जातो.

Hit Filmo Ka Formula

यशस्वी झालेल्या, चित्रपटांचा असा कुठलाही formula नाही. पेप्सी, कोकाकोला या कंपनीचा एक फॉर्म्युला आहे. त्यात एक बाटली बनवली की तशाच्या तशाच हजारों बाटल्या बनतात. मग त्या बाटल्यातील कोकाकोला पेप्सीची चव, रंग यात काहीच बदलत नाही. सर्व बाटल्या एकसारख्याच. आम्हाला आमचं काम समजलं होतं. आम्हाला आमच्या कामाची नस सापडली होती. आणि कामावर पकडही आली होती. कुठला मसाला वापरला तर स्टोरी इंटरेस्टिंग होईल याचं भान आम्हाला आलं होतं.

सर्वात पहिलं येतं ते सिनेमाचं मुख्य कथानक म्हणजे Plot. (the main part of a story) व त्यानंतर त्या मुख्य कथेची पटकथा बनते. पटकथेमधे संवाद येतात. दोन पात्रांमधलं बोलणं म्हणजे संवाद. आम्ही इंग्रजी नॉव्हेल्स, मॅगझीन्स वाचत असू, उर्दूमधे एवढ्या कादंबऱ्या नॉव्हेल्स त्याकाळात नव्हत्या. तीन चारच प्रसिध्द कादंबऱ्या होत्या. आमच्याजवळ भरपूर मसाला होता. दररोजचा जीवनअनुभव, पाहिलेले चित्रपट, वाचलेली पुस्तकं, भेटलेली माणसं त्यांचा जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन, अनुभव, आमच्याकडे खूप साहित्य होतं. पटकथा- संवाद लेखनाचं तंत्र, कला आमच्या दोघांच्या जवळ होतं. चारशे पाचशे

पानाची कादंबरी वाचायला आपल्याला चार ते पाच दिवस लागतात. तेच आपण चित्रपटात अडीच ते तीन तासात पाहतो. पटकथा लेखकाला ते त्यात बसवावं व हेच खरं त्यांचं कौशल्य आहे.

पटकथा लेखनाचा विचार करता आपण जंजीर या चित्रपटाचं उदाहरण घेऊ. इंदौरमधे असताना तिथे एक DSP आले होते. त्यांच्याबरोबर घडलेला हा प्रसंग आहे. शेरखानला आम्ही त्यांच्या मोहलल्यात establish केलं...आणि तो scene लिहिला...

शेरखान को हम पहले उनके मोहल्ले में establish करते हैं... फिर डायलॉग लिखते हैं...

"अरे खान साहब आपको पुलिस स्टेशन बुलाया है."

"नया इन्स्पेक्टर आया है, उसे थोड़े दिनों में पता चल जायगा."

शेर खान: अस्सलाम आले-कुं इन्स्पेक्टर, हमारी खुश किस्मती तुम जैसे बड़े अफसर ने हमें याद किया, हमारे लायक कोई खिदमत

विजय: तुम्हारा नाम शेर खान है

शेर खान: इस इलाके में नए आये हो साहब, वरना शेर खान को कौन नहीं जनता? खैर अब मुलाकात हो गई
(शेर खान बैठने कुर्सी निकालने पर विजय उसे लात मारकर धकेल देता है)

विजय: जब तक बैठने को न कहा जाये शराफत से खड़े रहो, यह पुलिस स्टेशन हैं तुम्हारे बाप का घर नहीं

शेर खान: साहब आज तक किसीने शेर खानसे इतनी बड़ी बात नहीं कही, यह तुम नहीं तुम्हारी वर्दी तुम्हारी कुर्सी बोल रही हैं, जिस दिन यह कुर्सी यह वर्दी नहीं रहेगी तुम.

विजय: (चिल्लाते) शाट अप यू ब्लडी

शेर खान: चिल्लाओ नहीं साहब, गला खराब हो जाएगी साहब, घंटी बजाओ और हवालदार को कहो के शेर खान को हवालात में बंद कर दे

विजय: हवालदार, शेर खान को बहार छोड़ दो

शेर खान: शेर खान खुद आया था, खुद चला जायेगा, खुदा-हाफिज़...

What is dialogue ? " Conversation between two charcters."

पटकथेमधे प्रत्येक moment असते ती खूप महत्वाची असते start कुठे करायचं cut कुठे करायचा scene ते खूप महत्वाचं.

कहता हैं ये तुम्हारा मोहल्ला हैं. फिर fight शुरू होती है. फाईट शुरू होने के बाद इस तरफ एक और उस तरफ एक गिरता है. या सर्व बारीक सारीक हालचालीचे तपशील पटकथेत असतात. कुठल्या सीननंतर कुठला सीन येणार. कुठला संवाद कसा मांडायचा, ठेवायचा, काढायचा हे पटकथा लेखकाचं काम आहे. ते एक तंत्र आहे, म्हणूनच त्याला चित्रपटाच्या भाषेत Screen Play Writer म्हणतात. जर आपण एखादा चित्रपट पाहतोय आणि चित्रपट पाहताना प्रेक्षकवर्ग तर्क लावत आहे की आता असं घडणार, आता हे असं होणार, हा असं बोलणार तर मग त्यात मजा नाही. चित्रपट पाहताना प्रेक्षकांना कथानक अगोदरच कळले आणि त्यांचा चित्रपट पाहण्याचा रसच उडाला तर मग त्याला अर्थच नाही. उदा: जेव्हा मुलं फुटबॉल खेळत असतील आणि त्यांच्या हातावर पायावर फुटबॉल येतच नसेल तर त्यांचा फुटबॉल खेळण्यातला रसच निघून जाईल. जर तुम्ही त्याला नादी लावून मुख्य बनवत असताल तर त्याला समजेल की तुम्ही त्याला मुख्य बनवत आहात. आणि जेव्हा बॉल (game) त्याच्या हातात असेल तेव्हाही त्याचा रस कमी होईल. पण जेव्हा बॉल कधी तुमच्या पायावर कधी त्या

मुलाच्या पायावर जाईल तेव्हा त्याचा खेळ खेळण्याचा इंटरेस्ट वाढेल.

एका सर्वसामान्य गोष्टीला (Obvious) वेगळ्या पध्दतीने मांडले व सांगितले की ती अधिक रोचक बनते व आवडते.

"There is nothing like original, Originality is the art of conducting the source."

हरिवंशराय बच्चन अमिताभ बच्चन यांचे वडिल म्हणायचे,

" food will be only assumed original." we all influence by something."

आपण नेहमी कोणाला ना कोणालातरी पाहून प्रेरीत होत असतो. आम्ही जेव्हा एखाद्या इंग्रजी चित्रपट पाहून किंवा कथा वाचून ऐकून प्रेरीत होतो तेव्हा त्या कथानकाचा तसाच्या तसा उचलून काही भाग आमच्या चित्रपटात घेत नाही तर त्या चित्रपटातील धागेदोरे पकडून आमच्या स्वतःच्या काही ideas त्यात मिक्स करून आमचा मसाला मिक्स करून मग ती कलाकृती निर्माण करतो. इथे आम्ही आमचं Skill वापरतो. उदा: मागे आपण एका ठिकाणी झाकीर हुसेन यांच्या पाँझचा punctuation चा वापर केला होता.

आम्ही 'शोले' या चित्रपटात शेवटच्या scene मध्ये अमिताभ बच्चन यांचा मुत्यू झालेला दाखवला आहे. अनेकवेळा असं

होतं की प्रेक्षक ते स्विकारतच नाहीत. तुम्ही पाहिले आहे का कधी सिनेमात एखादया comedian चा मृत्यू होतो. नाही. कारण चित्रपटात एखादया एखाद्या मुख्य नायकाचा मृत्यू होतो तेव्हा त्याच्या मृत्यूचं मुख्य कारण life screat असायला हवं. जेव्हा तुम्ही देशाला वाचवण्यासाठी एखाद्या हिरोचं काम दाखवत असाल तर त्याचा देशासाठी लढता लढता देशाचा झेंडा रोवतानाचा मृत्यू तुम्हाला जास्त भावेल की तो सहज सायकलवर जाताना कुठेतरी धडकतो आणि त्याचा मृत्यू होतो हा शेवट प्रेक्षकांना भावणार नाही. cause of death should be greater than life. It is essential part of screen play.

*****

प्रतीभा आणि प्रतीमा

अजून एक गोष्ट मुळात जर तुमच्यात प्रतीभाच नसेल तर तुम्ही काहीही करू शकत नाही. तुमच्यात मुळची प्रतीभा असणे गरजेचं आहे. जी देवाचं देणं असते. गायन, नृत्य, चित्रकला, लेखन या सर्व कलांना मूळ प्रतीभाच असावी लागते. त्यानंतर आपण शिकू शकतो. आपण पुस्तक वाचू शकतो. आपल्याला जी कला आवडते ती कला विकसीत करण्यासाठी मग आपल्याजवळ अनेक मार्ग असतात. आपण पुस्तक वाचू शकतो संदर्भ म्हणून त्याच्यावर चर्चा करून काम व मेहनत करून ती कला विकसीत करू शकतो. पण मुळातच जर का तुमच्यात आत्मविश्वास व प्रतीभा नसेल तर ते शक्य नाही. तुमच्यात आत्मविश्वास असणं खूप गरजेचं. तुमच्याकडे कला आहे मात्र तुमच्यात आत्मविश्वासच व प्रतीभा नसेल तर मग सगळं निरर्थक आहे.

"Acting is the easiest job in the world if you are success." आपण जेव्हा एखाद्या यशस्वी नायकाला पाहतो तेव्हा तो यशाच्या शिखराकडे वाटचाल करत असतो. त्याच्यात एक आत्मविश्वास असतो. तेव्हा तो अजून उमेदीने काम करतो. स्वतःला अजून चांगलं सिध्द करण्यासाठी जीव ओतून काम करतो. स्वःत्व पणाला लावतो व स्वतःला झोकून देऊन काम करतो. आपल्या कामाने आपलं वेगळं स्थान निर्माण करण्याचा प्रयत्न करतो.

तेव्हा त्याची स्वतःची अशी एक प्रतीभा असतेच. तुमचं लेखनकौशल्य हे तुमच्या प्रतीभेतून दिसतं. कुठल्याही अभिनेत्याला अभिनय करताना सुरवातीला आत्मविश्वास हा कमीच असतो. सुरवातीला थोडीशी हिचकिचाट असतेच. पहिल्या चित्रपटाच्या वेळेह थोडा नर्व्हसनेस हा असतोच. पहिल्या वेळेस कोणीही म्हणत नाही की मी comfortable होतो. मात्र तेच जर तुम्ही यशस्वीपणे स्वतःला सिध्द करत उभे आहात तर मग तुम्ही आत्मविश्वासाने उभे राहू शकता.

अपयशाचा एक मोठा तोटा आहे की तुमचं म्हणणं कोणी ठामपणे ऐकून घेत नाही. तुम्हाला लोंकाना खूप समजावून सांगावे लागते त्यासाठी खूप मेहनत करावी लागते. तुम्हाला एखाद्या ठिकाणी कामात अपयश आले तर तुमचं मत मांडण्याचा तुमचा अधिकारच जातो. आमचा ईमान धरम हा चित्रपट अयशस्वी झाला होता तेव्हा आमच्या मागच्या दहा सुपरडुपर हिट चित्रपटांना कोणीही विचारत नव्हतं. नेहमी ईमान धरम हा चित्रपटच समोर यायचा. यश / success तुम्हाला तुमचं मांडणं अधिकारवाणीने मांडण्याचा अधिकार मिळवून देतं. तुम्ही म्हणालात म्हणजे बरोबरच असेल.

बुध्दीवान माणसाला आपलं भलंबुरं कळतं पण मुख माणसाला कळत नाही. मुख माणूस हा मुखच राहतो. त्याला कितीही समजावून सांगा. वेड्या माणसावर वेड्याच्या ईस्पितळात नेऊन उपचार करता येतात. परंतु मुख माणूस

नीट होवू शकत नाही. त्यांना कितीही समजावून सांगितलं तरी ते आपलंच म्हणणं खरं करतात. एखाद्या चांगल्या माणसाला एखादी गोष्ट पटवून देण्यासाठी खूप मेहनत व कष्ट करावे लागतात. त्यानं ऐकलंच नाहीतर मग निर्णय घेऊन पुढे चालायला शिकता आलं पाहिजे. एक निर्माता पकडून आपण चित्रपट स्टारकास्ट करू शकतो.

लोकाना वाटतं की चित्रपटाच्या लेखकाला प्रसिध्दी लवकर मिळते. आमच्याबरोबर जे घडतं आमची प्रगती होते. ते लगेच लोकांच्या डोळ्यावर येतं. अनेकांना आश्चर्य वाटतं अरे लेखक आहेत हे लिहितायेत तर कुठलं मोठं काम करतायेत. तुम्हाला सांगतो काही वेळेस तर असं झालं की लोक विचारतात, जेव्हा आमची जोडी तुटली तेव्हा partnership तुटली तेव्हा अनेकजण हे विचारात की तुमच्यापैकी लिहित कोण होतं. तसं पाहयलं तर मग आमच्या दोघांपैकी कारकूनी काम करतच नव्हतो. असं जर लेखक बनत असेल तर पोस्टऑफीसच्या बाहेर बसून आठ आणे एक रुपयात लेटर लिहून देणारे कारकूनी लेखक झालो नसतो का ?

लेखनाच्या मागे एक विचार असतो. कोणी हे विचारत नाही की " सोचता कौन था ?" हम दोनों वो सोचते थे. आम्ही आमच्या घरी बसून विचार करायचो. की आपण कुठे सुधारणा केली पाहिजे. आणि जेव्हा आम्ही चर्चा करायचो

कुठल्या गोष्टीवर एकमत होईल तेव्हाच आम्ही गोष्ट पुढे नेण्याचा निर्णय घेतो. आम्ही दोघंही दोन वेगळी माणसं होतो. आमचा स्वभाव, सवयी, आवडीनिवडी काहीच जुळत नव्हतं. मात्र आमचं working relationship एकदम घनिष्ट होतं. चांगलं होतं जे खूप महत्वाचं असतं. जसं विमानात एक पायलट, एक सहाय्यक co- pilot असतो. एक कमांडर सरदारजी आहे व दुसरा south Indian आहे. त्यांची संस्कृती वेगळी आहे. भाषा, परिवार, मित्र परिवार, सगळं वेगळं आहे. परंतु पायलट म्हणून तुम्हाला जे काम करायचं आहे ते flight take on पासून landing पर्यंत एकमेकांच्या आधारेच करायचंय. इथे तुमच्या विचारात दुमत असून चालत नाही. हे खूप महत्वाचं.

आमची हतोटी व सचोटी त्यातच होती. आमच्या विचारातच ताकद होती. त्यात अनेक अडथळे होते जसे की एखाद्या अभिनेत्याला आम्ही लिहिलेलं एखादं वाक्य पाठ होत नसे. त्याला तो संवाद आठवत नसेल शुटींगच्या वेळी दिग्दर्शक महत्वाचा. जर अभिनेत्याकडून तो संवाद तुम्ही नीट म्हणून घेऊ शकला नाहीत तर तो आमचा दोष नाही. तो अभिनेत्याचा दोष आहे. तो संवाद उत्तम रित्या करवून घेणे हे आमचं काम नाही. दिग्दर्शकाचं काम आहे.

अमेरिकेने एक चांगलं काम काय केलं असेल तर चांगले इंग्रजी चित्रपट काढले. मी इंग्रजी चित्रपट खूप

पाहयचो. एखादा इंग्रजी चित्रपट खूप आवडला तर परत परत तोच चित्रपट पाच सहा वेळा पाहयचो. आणि यातून मी खूप शिकलो. "खुदा का शुक्र है की आज भी मेरा दिमाग अच्छा काम करता है । " त्यावेळेस लेखकाला आपल्या नावासमोर बी.ए. एम.ए अशा पदव्या लावाव्या लागत व तीच त्याची ओळख असायची. त्यामुळे त्यांना ओळखलं जायचं. पटकथा लेखनाचं तंत्र मी इंग्रजी चित्रपटाकडून शिकलो आणि ते तंत्र मी आमच्या पटकथा संवाद लेखनाच्या वेळी वापरलं. सुरवातीच्या काळात चित्रपटाची कथा आधी trial and error या बेसवर शूट केली जायची व नंतर ती फायनल शूट व्हायची...व पडद्यावर यायची. आम्ही पटकथा संवाद लेखनाला सुरवात केली व चित्रपट लेखनाचं तंत्रच बदलून टाकलं.

'दीवार' हा चित्रपट आजही उत्कृष्ट पटकथा लेखनासाठी ओळखला जातो. व आजही Acting School मध्ये उदाहरणादाखल दाखवला जातो.

प्रामाणिकपणे काम करणे हाच धर्म

आम्हाला जे काही ज्ञान मिळालं ते समाजाकडूनच, आम्ही स्वतः असं काहीच निर्माण केलं नाही. जे आहे ते अनुभवावर आधारीतच. गोष्टी शिकत गेलो. येथून थोडं, तेथून थोडं हा अनुभव तो अनुभव ती माहिती या सर्वांचा आधार घेतला. सर्वांत महत्वाचं म्हणजे स्वतःचा विकास आपल्या स्वतःच्या विकासातले अडथळे दूर करता आले पाहिजेत. आपल्या चुका समजल्या पाहिजेत. त्या चुका स्विकारून, त्या दुरुस्त करून पुढे चालता आले पाहिजे. स्वतःच्या चुका स्विकारण्याची ताकद तुमच्यात असली पाहिजे. चांगल्या गोष्टी स्विकारण्याची व आत्मसात करण्याची वाट तुम्हाला पकडता आली पाहिजे. आजकालच्या चित्रपटातील भाषेचा स्तर खालावला आहे. आपण संपूर्ण कुंटूबासोबत चित्रपट पाहू शकत नाही. एखाद दुसरा चित्रपट तशा प्रकारचे चालतात. अशी भाषा संवाद आम्ही लिहिलेल्या चित्रपटात कधीच वापरले नाहीत. आम्ही आमच्या एका चित्रपटात एक बेईमान माणसाचं पात्र उभं केलं होतं. आणि तेव्हा पासून बेईमानीची व्याख्याच बदलली. एका माणसाला कोणी तरी म्हटलं की तू बेईमान आहेस. मी त्याला विचारलं तू त्याला बेईमान का म्हटलंस ? तो म्हणाला, त्याने पैसे खाल्लेत तो रिश्वत घेतो. मी त्याला म्हटलं, पैसे तर

सगळेच खातात. पण पैसे घेऊनही जो काम करत नाही तो बेईमान.

मुसलमान लोक काय फाँलो करतात माहीत नाही. परंतु इस्लाम तर हे फाँलो करत नाही. माणसाची नियत, वृत्ती आणि कृती या दोन वेगळ्या गोष्टी आहेत. तुमचा नियम काय आहे ? आमचं काम आहे ? हदीस मध्ये एका गुन्हेगाराने एका माणसाचा खून करणे हे सर्व माणुसकीचा खून केल्यासारखे आहे. येथे बाँम्बस्फोट झाला तिथे बाँम्बस्फोट झाला हे ऐकताना समजतच नाही की हे असं का वागतायेत ? अशी एक वेगळी भूमिका का घेतलीय ? आणि पोषाख परिधान केलाय. जसं की पायजमा, मोठा कुर्ता गुडघ्यापर्यंत लांब, माझी त्याबद्दल काहीच तक्रार नाही. पण या पोषाखात कुठली नोकरी मिळेल, कोणत्या शाळेत, काँलेजात प्रवेश मिळेल. आपण मुलाखतीला जाणार असू तर कोणत्या पेहरावात, कपड्यात गेलं पाहिजे हे आपणच ठरवायला हवं. तुम्ही जर त्या पोषाखात कम्फर्टेबल असाल तर घरी घालाना तसा पोषाख. पण तुम्ही जर म्हणत असताल मी मुसलमान आहे. तर मग तुमची ती जबाबदारी बनते की तुम्ही चोरी करू शकत नाही. तुम्ही रेप करू शकत नाही. तुम्ही एक आदर्श निर्माण केला पाहिजे. मग लोक तुमचं उदाहरण देतील, म्हणतील की हे लोक हे करूच शकत नाहीत. तुम्हाला सगळ्या समाजात मान मिळेल व

मान्यताही. तुम्हाला कोणी घर भाड्याने दिलं तर ते वेळेवर खाली करा व वेळेवर त्याचं भाडं भरा. तुम्हाला कोणी उधार पैसे दिले तर ते वेळेवर परत करा म्हणजे लोंकाना वाटेल की हे लोक ईमानदार आहेत. लोंकाच्या मनात तुमचं एक स्थान निर्माण करा. जर एक पोषाख चढवून, बुरखा घालून, बुरख्या आडून ही कामं होणार असतील तर त्याचा काय उपयोग ?

जर तुम्ही कोणाबरोबर करार केला आहे कामाचा आणि तुम्ही पैसे देऊन काम सुरू केले आहे. दोन हजार लोक काम करत आहेत. आणि काही कारणाने ते काम थांबलं तर तो योगायोग. जग निर्माण झालं तेव्हाच भष्ट्राचार देखील सुरू झाला. सगळ्यात निकृष्ट व खालच्या दर्जाची गोष्ट कुठली आहे तर तुम्ही एखाद्या लहान जीवाचा जन्माअगोदरच खून करता. यात त्या माणसाचा काय दोष. हा या घरात जन्मला म्हणून मुस्लिम हा त्या घरात जन्मला, म्हणून हिंदू. त्याचे वंशज हिंदू आहेत म्हणून तो हिंदू, त्यात स्वतःचं असं कुठलंही कर्तृत्व नाही. तुम्ही त्या घरातील प्रमुख व मुख्य आहात पण त्यात तुमचं कर्तृत्व नाही. तुम्ही तो धर्म स्वतःहून स्विकारलेला नसतो. तो तुमच्या जन्माने तुम्हाला मिळालेला असतो. माझा धर्मही मला भेदभाव करण्याची मान्यता देत नाही. ईस्लाम हा धर्म शांतता प्रिय आहे. तो आपल्याला वाईट मार्गावर चाला असं कधीच सांगत नाही.

सलाम वालेकूम- वालेकूम सलाम खुदा आपको सुरक्षित रखे. पुर्ण हदीज मधे एक्कावण वेळा जिहाद हा शब्द आला आहे. पण याचा अर्थ खून खराबा असा नाहीये. हे जे तुम्ही जिहादच्या नावाखाली मुंबईत येऊन दहशत निर्माण करत आहात ते चूक आहे. "मुझे इस मुल्क से मोहब्बत है. मैं तो खुदासे दुआ करता हु की जब भी दुबारा मैं पैदा हु तो इसी मुल्क मे हो जाऊ." परंतु आता हे वातावरण पाहून मी निराश झालो आहे. आपण ज्या मार्गावर चाललोय तो मार्ग बरोबर नाहीये.

सगळ्यात महत्वाचं माणसानं काम करणं. आपल्याला कुठलं ना कुठलं काम आलं पाहिजे. आपण कुणाच्या तरी उपयोगी पडलो पाहिजे. या जगात दोन प्रकारची माणसं असतात. एक ज्यांना काम करायला जमतं पण त्यांना काम करायचं नसतं. काही कारणामुळे त्यांचं लक्ष विचलीत होतं. दुसऱ्या प्रकारात, त्या लोंकाना काम येत नसतं पण त्यांना काम करण्यात रस असतो. आमचं तसं नव्हतं, आम्हाला काम येत होतं व काम करण्यात रसही होता. आम्ही आमचं काम जबाबदारीने करायचो व मेहनतही घ्यायचो. तुम्ही तो पडद्यावरचा scene पाहयलाय जो पडद्यावर तुम्हाला दिसतो परंतु तुम्ही ते पन्नास scene नाही पाहिले जे आम्ही फाडून टाकलेत.

* * * *

१. आईची शिकवण

आईची जी शिकवण आहे ती खूप महत्वाची. काही गोष्टी अशा आहेत की आईने जी शिकवण दिली ती अजूनही कायम आठवणीत आहे. माणूस काही कामं मजबुरी मुळे करत असेल तर त्याचं स्पष्टीकरणही देतो. किंवा नाकारतो. अरे हे मला काम आता करायचं नाही. आईची जी पहिली प्रतीमा होती ती आता या समाजात दिसत नाही. जी आई वडिल रागात असताना मुलाला पाठिशी घेऊन वाचवायची. स्वतःच शिक्षा द्यायची. ती आई आता घरात दिसत नाही. आणि काही ज्या घरात ती आई आहे तिचा आदर केला केला जात नाही. तिचा आवाज दाबला जातो.

तिला काय कळतंय ? असं म्हणून तिला गृहित धरलं जातं. दुर्लक्ष्यीत केलं जातं.

वडिलांचं आपल्या मुलांशी त्याकाळात खूपसा संवाद होत नसायचा. आईचं घरातले नियम बनवायची. ती तर आता नाहीच. दुर्दैवाने लग्नसंस्थाच मोडित निघालीय. लग्नाची परंपराच नाहीशी होत चालली आहे. पूर्वी मुलींची जडणघडणच अशी व्हायची की तिला सतत जाणवून दिलं जायचं की एके दिवशी लग्न करून तू नवऱ्या घरी जाणार आहेस. जे काही तुला शिकवलं सवरलं जातं ते शिक्षण तुला नवऱ्याचा घरी गेल्यावर तुला कामाला येईल. तुला त्रास होऊ

नये म्हणूनच आम्ही हे तुला सांगतोय. पण आता परिस्थिती बदलली आहे. आज तिच्यासाठी सर्व मार्ग उपलब्ध आहेत. आज ती पोलीस भरती होऊ शकते. डॉक्टर, इंजीनीयर, वकील बनू शकते. तिला तिचं वैचारीक स्वातंत्र्य आहे व तिच्यात निर्णय घेण्याची क्षमता देखील आहे. अलीकडे सतत माझ्या कानावर येतं की लग्न होऊन तीनच वर्ष झाले होते, दिडच वर्ष झालं होतं लग्न तुटलं. पाच वर्षांच्या वर लग्नच टिकत नाही. कारण ती स्वतंत्र आहे. तिला तिची भूमिका व विचार आहे. तुम्ही तिला म्हणालात की हे तुझं काम नाही. हे तुला जमणार नाही. तुझ्या अवाक्यात नाही. तुला काय कळतंय तर आता ती ऐकून घेणार नाही. तिच्याकडे passion आहे. आणि काही वेळेस ती तुमच्यापेक्षा जास्त समजूतदारपणे निर्णय घेऊ शकते हे तुम्ही विसरू नका.

*****

II. नशिबाचा भाग

" नशिबावर मी विश्वास ठेवतो...पण एका मर्यादेपर्यंत. तुम्ही मेहनत केली कष्ट केलं व त्याचं फळ तुम्हाला मिळालं मात्र त्याच्यानंतर तुमचं नशीब...."

ती वेळेच आली होती. प्रत्येक वस्तूच्या पॅकेटवर एक एक्सपायरी डेट असते. सलीमजावेद ही जोडीही काही काळासाठी बनली होती. मी परत जेव्हा त्यांना भेटलो तेव्हा त्यांनी मला सांगितलं की मला वेगळं व्हायचंय. हा त्यांचा निर्णय होता. जेव्हा जावेद अख्तर यांनी मला वेगळं होण्याचं सांगितलं तेव्हा हे ऐकून मी खूप आश्चर्यचकित झालो. आम्ही एकेदिवशो काम करत होतो. तेव्हा मला त्यांनी मला हे सांगितले, ' की मी वेगळं होऊ इच्छित आहे. मला वेगळ्या पध्दतीने काम करायचं आहे. ' मी त्यांना म्हटलं हा निर्णय तुम्ही या क्षणी तर घेतला नसेल. तर ते म्हणाले मी खूप दिवसांपासून यावर विचार करत होतो. मी काहीच बोलवो नाही. त्यांच्याशी हात मिळवला आणि निघून आलो. ते मला सोडायला दरवाजापर्यंत आले ते बाहेर गाडीपर्यंत येणार होते पण मी त्यांना तेथेच थांबवले व त्यांना म्हणालो, ' मी स्वतःला सांभाळू शकतो." मी घरी निघून आलो. घरी कुणालाही काही सांगितले नाही. त्याचदिवशी हेलेनजींच्या आईची तब्येत बिघडली. हेलेन यांचा मला फोन आला, आई खूप सिरीयस आहे. मी तिथे पोहचेल्यात देवाघरी गेल्या

होत्या. या गडबडीत दोन तीन दिवस गेले. मी घरी परतलो तर लोंकाचे मला फोन यायला लागले. "तुमची जोडी तुटली का ?" मी जावेदजीना फोन केला तर ते म्हणाले, " मी माझ्या जवळच्यांना सांगितलं होतं. कदाचित त्यांनीच ही बातमी बाहेर काढली. त्यानंतर एकच आठवड्यांनी त्यांनी एका फिल्मची घोषणा केली. मला वाटतं त्यांना चित्रपटासाठी गाणी लिहायची होती. मला मात्र त्यात काहीच रुची नव्हती. मला ते म्हणालेही होते की आपण सलीमजावेद या नावाखाली गाणी लिहुयात पण मला यात रस नव्हता त्यांच्या सोबत म्युझिक स्टुडियोत तासनतास हात ठेवून बसण्यात. आणि मग मीही त्यावेळी वेगळं होण्यातच आमचं सुख आहे हे ठरवलं.

तेव्हा मी bypass करू शकत होतो. त्यावेळेस आजच्या एवढा समजुतदार असतो तर मी विषय वाढवला नसता. तिथेच संपवला असता. सलीम-जावेदही जोडीही तुटली नसती. आम्ही जेव्हा वेगळं व्हायचं ठरवलं तेव्हा मला खूप त्रासही झाला...कारण ही जोडी बनवण्यात माझं योगदान खूप होतं. मात्र मला या गोष्टीचं समाधान आहे की जेव्हा आम्ही वेगळं झालो तेव्हा मी माझ्या जवळच्या चार मित्रांना ही मनातली गोष्ट सांगितली पण सगळीकडे या गोष्टीचा उदोउदो करत फिरलो नाही. कुठलंही भांडणं वा तंटा केला नाही. जेव्हा केव्हा भेटलो तेव्हा आम्ही वेगळे झालोय हे जाणूनबुजून लोंकाना जाणवून दिलं नाही. आम्ही

तेवढे समजुतदार व सुशिक्षीत होतो. आम्हाला माहीत होतं की यात चर्चा करण्यासारखं काहीच नाहीये. लोक तरीही चर्चा करतील, टर उडवतील, लोंकाना बोलण्यासाठी विषय मिळेल पण आपण हा विषय शांततेने व संयमाने हाताळू हा विश्वास होता.

मी ऐकलेली एक गोष्ट सांगतो. वयाप्रमाणे, अनुभवाने माणसाचा जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलतो. एक मालक होता त्याच्याकडे एक नोकर काम करत होता...जो अंधळा होता ते दोघं मिळून चालले होते. त्याने त्या आपल्या अंधळ्या नोकराला विचारले की तुझे डोळे कसे गेले ? तो म्हणाला, " मी पूर्वी एका मालकाकडे कामाला होतो. तो हजला जाणार होता. त्याने हजला जाताना त्याची सर्व मालमत्ता, संपत्ती, पैसा अडका, जमीनजुमला सांभाळण्याची जबाबदारी मला दिली व तो हजला निघून गेला. त्याकाळात हजहून परत येण्यासाठी कितीतरी वर्षे लागत. तो जेव्हा परत आला तेव्हा मी त्याची सर्व संपत्ती ऐषोआरामात उडवली होती. त्यावेळी आमच्या पंथाचा एक नियम होता. जो गुन्हेगार आहे त्याला दोन प्रकारची शिक्षा सुनावली जायची. एकतर त्याला मारून टाकायचे नाहीतर त्याचे डोळे फोडायचे. माझा जो मालक होता तो खूप दयाळू होता. तो म्हणाला, "याला मारू नका याचे डोळे फोडा." कितीतरी वर्षे गेली मला सतत वाटायचं की आपलं नशीब आपला मालक चांगला होता त्याने

आपल्याला जीवंत मारण्याची शिक्षा दिली नाही. आपले डोळे फोडले गेले हे बरं झालं. पण माझा हा चुकीचा समज होता, आता माझं वय ऐंशी वर्ष आहे. मला आता कळतंय की आपण किती चुकीचा विचार करत होतो. आता माझा जीवनाकडे बघण्याचा दृष्टीकोनच बदललाय.

१) फिर भी मेरा भारत महान

कुठलंही काम करताना आपल्या मनात एक सुप्त इच्छा असते की आपलं काम जास्तीत जास्त लोकांच्या ते पसंतीस उतरावं जास्तीत जास्त लोकांना आवडणारे चित्रपटच हिट होतात. अर्थातच लिहीतानाही वाटत असतंच की जास्तीत जास्त लोकांनी आपलं लिखाण वाचावं आणि त्याच्या ते पसंतीस उतरावं पण हे आर्टिकल लिहीताना मी एक रिस्क घेतोय कारण कदाचित नव्वद टक्के लोकांच्या ते पसंतीस उतरणार नाहीये लेखाचा विषयच तसा आहे. बेइमानी आणि भ्रष्टाचार एका चित्रपटात नाना पाटेकरच्या तोंडी पुन्हा पुन्हा एक डायलॉग आहे सौ मे से नव्वद बेइमान फिरभी मेरा भारत महान हे खर असेल तर आपण कुठून कुठे येऊन पोहचलोय? एकेकाळची ती सगळी माणसं गेली कुठे? रस्त्याच्या कडेला उभं राहून दिवसभर इतरांना प्यायचं पाणी पाजणारी, निव्वळ पाणी पाजणं हाच धर्म होता त्यांचा. आणि सकाळी सकाळी चिमण्यांना दाणे घालणारे लोक? की ही दुनिया आता राहण्याजोगी राहिली नाही याचा या साऱ्यांना अंदाज आला होता.

तुम्हाला आठवत असेल वा नसेल पण मला आठवतंय आपल्या देशात दूध कुणी विकत नसे. दूध विकणाऱ्यांच्या

घरी कोणी जेवत नसे. कोणी त्याच्याशी सोयरीक करत नसे. दूध एक शुभ्र स्वच्छ पवित्र मानलं जात होतं. जे आयुष्याच्या आरंभापासून आपल्याशी जोडलेलं होतं. जीवनदान देणारी ही गोष्ट काय विकायची म्हणूनच म्हटलं जात असे आणि आज? लाईफ सेव्हिंग ड्रग्स मध्ये देखील नफ्यासाठी भेसळ केली जाते. माझ्या लहानपणी कितीतरी व्यवसाय उद्योगांनी जोडलेली संबंधित लोक घरी येत. पण सर्वाधिक आदर डॉक्टरला मिळत असे. डॉक्टरसाहेब घरातून निघाले की घरातील कुणी जेष्ठ वा बुजुर्ग व्यक्ती त्यांची बॅग उचलून त्यांना गाडीपर्यंत सोडत असे. कारण डॉक्टर लोकांचा जीव वाचवत आजारपणातील वेदनेपासून आराम मिळवून देत. आज बहुतेक डॉक्टर्स असे आहेत जे जीव वाचवोत न वाचवोत असेल नसेल ते सगळं ओरबाडून जरूर घेतात. फीपेक्षाही त्याचं लक्ष कटकडे असतं त्यांना मिळणाऱ्या रकमेत हा हिस्साचं अधिक असतो. अशा लोकांमुळे आज या व्यवसायाचे आदर्श स्वरूपच उरले नसून त्याबद्दलचा आदरच नाहीसा झालाय.

अलीकडेच मी टेस्ट करवून घेण्यासाठी पॅथॉलॉजिस्ट डॉ. शहा यांच्याकडे गेलो होतो. रिपोर्ट देतानाच त्यांनी तीन हजाराचं बिलही हातात ठेवलं. मी म्हणालो, "मागच्या वेळेला आलो होतो त्याला फारसे दिवसही झालेले नाहीत. तेव्हा फक्त दीड हजार घेतले होते तुम्ही? त्यावर त्यांचं उत्तर होत आजही

या टेस्टकरीता दीडचं हजार रु लागतात. पण सोबत तुम्ही ही जी दोन ओळींची रेफरन्सची चिठ्ठी आणलीय तिची किंमत दीड हजार रु आहे तुम्हाला जेव्हा कधी यायचं असेल तेव्हा या. अशी चिठ्ठी मात्र सोबत आणू नका तुमच्या सगळ्या टेस्ट होऊन जातील या अशा परिस्थितीमुळेच लोक डॉक्टरांना गाडीपर्यंत दूरच दारापर्यंत पण सोडत नाहीत.

थोरामोठ्यांची सांगण्या-बोलण्याची पद्धत निराळीच असते हेच खरं. दिवंगत राष्ट्रपती झाकिर हुसेन साहेब एका कार्यक्रमासाठी कॉलेजात आले. खणखणीत आवाजात त्यांचे भाषण सुरु झालं. तरुणांनो तुम्हाला कुणीही कितीही सांगितलं की बेईमानीच्या रस्त्यावर फायदा नाहीये तर मान्य करू नका. बेईमानीच्या रस्त्यावर फायदाच फायदा आहे. हे एवढं बोलून त्यांनी पॉज घेतला. हॉलमध्ये स्तब्धता पसरली. राष्ट्रपती हे असं काय बोलतायत. हा प्रश्न प्रत्येकाच्या चेहऱ्यावर उमटला होता ते पुन्हा तितक्याच खणखणीत सुरात म्हणाले पण तरीही मी तुम्हाला सांगेन की, ईमानदारीच्या रस्त्यानेच चाला. हा रस्ता लांबपल्ल्याचा जरूर आहे यावर अडचणीही आहेत. पण तुमचं ध्येय, मंजिल तुम्ही इथेच गाठू शकाल. टाळ्यांचा कडकडाट झाला. त्यांची बोलण्याची ही शैली पुढे फिल्म करियरमध्ये कामी आली.

बेईमानी, भ्रष्टाचार, फसवणुकीचे किस्से तुम्हाला ऐकवू ? वृत्तपत्रात रोज काय कमी असतात? तरीही हे दोन

किस्से सांगतोच जे मी स्वतः अनुभवलेत. नॉन करप्ट ऑफिसर अशी इमेज असलेल्या एका निवृत्त अधिकाऱ्यांशी बोलताना मी अन्य एका अधिकाऱ्याचा बेईमान असा उल्लेख केला. त्यांनी विचारलं बेईमान का म्हणताय तुम्ही त्याला? मी म्हटलं प्रत्येक कामाचे पैसे घेतो. तो त्यावर ते हसले आणि म्हणाले, " सलीम साहब बेईमानी की डेफिनिशन चेंज हो गयी है. पैसे घेणाऱ्याला आज बेईमान म्हणत नाहीत. पैसे तर सगळेच घेतात. बेईमान तो आहे जो पैसे घेतो पण काम करत नाही." वयाच्या सत्तरीत मला नवेच ज्ञान मिळाले.

दुसरा प्रसंग काहीसा असा. मला एका इसमानं येऊन सांगितलं-सलीम साहब तुमचे जे पैसे अडकलेत आणि ज्यांच्याकडे ती फाईल आहे त्यांना मी चांगलाच ओळखतो. मी तुमचं काम करून टाकेन. आणि त्यानं माझं ते काम खरचं करून टाकलं. खूप दिवसांनी तो आला तेव्हा मी त्याचे आभार मानले. तेव्हा तो म्हणाला त्या ऑफि सरला काही पैसे द्यायचे आहेत. मी आश्चर्याने म्हणालो, "माझं तुमचं पैसे देण्याबद्दल काहीही बोलणं नव्हतं झालं." त्यावर तो हसून उद्गारला, "सलीम साहब तुम्ही आणि मी एकाच देशात राहतो की वेगवेगळ्या? यापूर्वी तुमचं कुठलं काम पैसे दिल्याशिवाय झालंय? मी थोडासा विचार केला आणि म्हणालो नाही. आणि गुपचूप पैसे काढून त्याला दिले.

सध्या कॉलेजांची अँडमिशनस सुरु आहेत. पाचपासून तीस लाखांपर्यंतचा रेट सांगितला जातोय. साऱ्याचा सरळसाधा अर्थ असा आहे की, सर्व शाळा कॉलेजांची दारं गरीब आणि मध्यमवर्गीय मुलांसाठी बंद आहेत. आणि गंमतीची गोष्ट अशी की सर्व शाळा-कॉलेज कोणत्या न कोणत्या चॅरिटेबल ट्रस्टने चालवलेली आहेत. या पैसे घेणाऱ्यांना चॅरिटेबल ट्रस्टी म्हटलं जातं. वाह ! क्या बात है ! तुम्हाला कदाचित माहीत नसेल कारण आजवर हे माहीत तव्हतं. जेव्हा कधी ४०-५० कोटी रु.चा व्यवहार होतो तेव्हा पैसे मोजले जात नाहीत, त्याचं वजन केलं जातं! पाचशेच्या नोटा असतील तर गड्डी किती किलोची झाली पाहिजे आणि हजारच्या नोटा असतील तर इतक्या किलोची मोजण्याची फुरसत कुणाला आहे! आणि वेळही? हा काळा पैसा जो आपल्या देशात खेळतोय त्यालाही एक अदरानं घेण्याजोगं नाव देण्यात आलंय, समांतर अर्थव्यवस्था समांतर जरूर असेल पण प्रमाण एकास एक मात्र नाही. तीस हजार रु वेतन असलेला जेव्हा पकडला जातो तेव्हा त्याच्या घरातून कोट्यावधींची रक्कम व मालमत्ता जप्त केली जाते मग याला पॅरलल कसं म्हणणार ?

'मारियो पुझो' ची सुप्रसिद्ध कादंबरी 'गॉड फादर' ची सुरुवात या दोन ओळींची होती. "Behind every great man there is a women." प्रत्येक यशस्वी पुरुषाच्या मागे एक स्त्री असते. "Behind every

fortune there is a crime." प्रत्येक बड्या संपत्तीच्या मागे गुन्हा दडलेला असतो. त्याने आणखी एक ओळ लिहायला हवी होती की, हा असा पैसा संपत्ती कुणालाच फळत नाही. कदाचित सगळ्यांनाच हे ठाऊक असल्यामुळे त्यानं तसं लिहिलं नसेल. पण तरीही बेईमानीपासून कुणीही ढळत नाही.

अलीकडेच काही दिवसांपूर्वी अलिबागच्या रस्त्यावर एक भीषण अपघात झाला. ज्यात सात लोक मारले गेले. मृतांमध्ये महाराष्ट्रातील मटका किंगही होता. या माणसाचं रोजचं उत्पन्न एक ते दोन कोटी रुपये होतं. हा अपघात नव्हता. एक प्राणघातक हल्ला होता. आणि या हल्ल्याची सुत्रधार होती त्याची स्वतःची पत्नी आणि मुलगा ! ट्रक ड्रायव्हरला तीस हजार रुपये देण्यात आले होते. तर सात माणसांची किंमत तीस हजार रुपये! म्हणजे एका माणसाचे किती? माझं गणित जरा कच्चं आहे तरी मला इतकं कळतंय की कदाचित पाच हजारहूनही कमी. गेल्या बकरी ईदला कुर्बानीच्या काही बकऱ्यांची किंमत लोकांनी पाच-पाच लाख रुपये मोजली आहे बघा आता, बेईमानीनं माणसाची किंमत जनावरांपेक्षाही खाली घसरवलीय. आणि त्यानंतरही हा सिलसिला बंद झालेला नाही.

एक अगदी सामान्य असे न्यायाधीश मला माहीत आहेत. त्यांच्या मुलाच्या अतिशय महागड्या व अफाट वेगाने

धावणाऱ्या मोटार सायकलचा हायवेवर ॲक्सिडंट झाला. तीन चार तास कोणत्याही स्वरूपाची मेडिकल हेल्प मिळाली नाही आणि अतिरिक्त स्त्रावाने त्याने प्राण गमावले जज साहब रडत रडत पुन्हा पुन्हा एकच गोष्ट म्हणत होते, " बेटा मी तुला मोटार सायकल वेगात चालवण्यापासून किती वेळा रोखलं होतं. पण तू ऐकलं नाहीस आणि आता हे बघ होऊन बसलय. त्यांची पत्नी भल्या घरची होती बहुधा काहीशी नीतीमत्ता पाळणारीही असावी. रडतच ती म्हणाली तो मोटार सायकल वेगाने चालवण्याने नाही मरण पावलेला या घरात वेगाने पैसा आला त्यानं त्याचा बळी घेतलाय. सायकलवरून पडला असता तर मेला असता का?

असे कितीतरी किस्से तुम्हीही ऐकले असतील पण अशा उदाहरणातून कोणी काही धडा घेतं का? दिवाळीला जुगार खेळण्याची जुनी परंपरा आहे. अनेक वर्ष ती पाळली जातेय. पण ती कशी सुरू झाली कुणाला महितीय ? धनतेरसाच्या दिवशी सारे दागिने, धन, हिशोबाच्या वह्या एका जागी ठेवून पूजा करतात. कित्येकदा इतकं सगळं धन एकावेळी पाहून एक प्रकारचा अहंकार पैदा होतो. मग कवड्यांना या धनाचं प्रतीक बनवून पंधरा वीस मिनिटं जुगार खेळतात निव्वळ हे आजमावण्यासाठी की ही लक्ष्मी पाहा कशी क्षणात हात बदलते ते आता माझ्याकडे आहे तर पुढच्या क्षणी तुझ्याकडे मग हिच्याबद्दल कसला अहंकार?

एकदा काय झालं. लक्ष्मी परमेश्वराकडे गेली आणि म्हणाली, " मला काही वारदान द्या. " परमेश्वर म्हणाले, "तू कुणालाही तुला वाटेल तितकं देऊ शकशील मात्र हिसकावून घेण्याचा अधिकार मला राहिल. " हे ऐकून सरस्वतीही ईश्वराजवळ पोहचली आणि म्हणाली मलाही काही द्या. भगवान म्हणाले, " तू कुणालाही वाटेल तितकं दे मी ते कधीही परत घेणार नाही. " आपल्या तमाम महान गायकांचा आवाज हे सरस्वतीचं देणं आहे. म्हणूनच ते आजही कानावर पडतं. रफीसाहेबांच्या एका गाण्यात कवी प्रदीपनी म्हटलं आहे हम लाए है तुफान से कश्ती निकाल कर इस देश को रखना मेरे बच्चों संभालकर. आम्ही ना वडिलधाऱ्यांकडून शिकलो ना पवित्र ग्रंथांतून आमच्या आईवडिलांनीही आम्हाला नाही शिकवलं. आता मात्र एकच मार्ग उरलाय. आम्ही आमच्या मुलांबाळांकडून काही शिकावं. जेव्हा कधी एखाद्या बापाला स्वतःवरच अनैतिक उत्पन्नाचं ओझ कमी करावसं वाटतं तेव्हा तो मुलांना म्हणतो हे सगळं मी तुमच्यासाठीच केलं आहे अशावेळी तुम्हीच त्यांना सांगायला हवं की आम्हाला ही अनैतिक मालमत्ता नको लाथाळून टाका अशी संपत्ती आणि सांगा की अशा अपवित्र दौलतीचे वारसदार आम्ही नाही बनू इच्छित.

भोपाळ नजीकच्या एका छोट्याशा गावातल्या एका तुमच्यासारख्याच मुलाचा हा खराखुरा प्रसंग. या तरुणाला

एक मुलगी पसंत होती लग्नाची बोलणी करण्यासाठी मुलांचे वडील मुलीच्या घरी पोहचले. मुलगाही सोबत होता. मुलीची आई वयोवृद्ध आणि विधवा असल्याने मुलगीच तिचा अखेरचा आधार होती. बापाने हुंड्यात बऱ्याच छोट्या मोठ्या गोष्टी मागितल्या. मुलावर मोठा होईपर्यंत जितका खर्च झाला होता त्याचीही किंमत मागितली. मुलीच्या आईनं मुलीच्या आनंदासाठी प्रत्येक गोष्ट मान्य केली. हा सारा सौदा ठरत असताना मुलगा गप्प राहिला. मुलीच्या आईनं जमिनीचा छोटासा तुकडा विकून सगळ्या अटी मान्य केल्या. लग्न झालं. लग्नासाठी वऱ्हाडाबरोबर एक ट्रकही आणला होता. त्यात सगळं सामान चढविण्यात आलं. मुलानेही मदत केली. सामान ट्रकमधून रवाना झाल्यावर वडील मुलाला म्हणाले,

" जा आता नवरीला घेऊन ये आणि तिच्या आईचा निरोप घे. त्यावर मुलगा म्हणाला, " निरोप तर मी तुमचा घेणार आहे. विकलेली गोष्ट तुम्ही परत कशी घेऊन नेऊ शकता? मी तर विकलो गेलोय आता मी आयुष्यभर इथेच राहून या वृद्ध स्त्रीची सेवा करणारेय. आयुष्यात पुन्हा कधीही तुमचं तोंडही पाहणार नाही."

" कैसे बाजार का दस्तूर तुम्हे समझाये

जो बिक गया वो खरीदार नहीं हो सकता "

असं म्हटलं जातं की देशात अणुऊर्जा आल्यावर देशाची बरीच प्रगती होणार आहे. प्रश्न हा आहे की ही प्रगती गरीबांपर्यंत पोहचणार आहे का ? मला वाटतं आजिबातच नाही देश स्वतंत्र होऊन साठ वर्षे झाली तरी काही झालेलं नाही तर यापुढे काय होणार? या काळात जर काही वाढलं असेल तर तो आहे भ्रष्टाचार आणि बेइमानी. जोपर्यंत ही कीड नष्ट होत नाही. तोपर्यंत काही खरं नाही. आपल्या देशाची प्रत्येक समस्या याच्याशी संबंधित आहे. आणि ही किड नष्ट करण्यासाठी कोणीही काहीही करताना आजतरी दिसत नाहीत.

एखाद्या गरीब इमानदार माणसाकडे आज जगण्यासाठी दोनच पर्याय आहेत. भीक मागण्याचा वा मरण पत्करण्याचा. त्याच्या अडचणी ना टेलिकम्युनिकेशनने संपणार आहेत ना कम्प्युटरने ना न्युक्लिअर एनर्जीने. त्याचे प्रश्न संपतील ते त्याच्या मृत्यूनंतरच मग हा मृत्यू वृद्धपकाळाने येवो, आजारपणाने वा आत्मघाताने. बेइमानीच्या कमाईची मोजदाद करणाऱ्यांनो कधीतरी या गरीबाच्या अडचणींचीही गिनती करा कदाचित तुम्हाला किंचितशी शरम वाटेल आणि बेइमानीचा हा पैसा एखाद्या भल्या कामासाठी वापरला जाईल.

इकबालने म्हटले आहे,

" जिस खेत से देहका को मयस्सर न हो दो रोटी

इस खेत के हर कोशिये गंदुम को जला दो

उठो मेरी दुनिया के गरीबो को जगा दो...."

(ज्या शेतातनं शेतकऱ्याला दोन वेळचं अन्न मिळत नसेल त्या शेतातून पिकणारा (गव्हाचा) दाणा दाणा पेटवून द्या या जगातल्या गरीबांना जागं करा.)

माझ्या एका चित्रपटात हा डायलॉग लिहीला होता. एक जमीनदार एका गरीब इसमाला म्हणतो, " तुम क्यों मेरे जख्मों पर नमक छिड़क रहे हो?" गरीब इसम उत्तरतो, "हुजूर, मेरे पास तो नमक खाने के लिए नहीं है छिड़कने के लिए काहाँ से लाऊँ.... "

2) कन्हैया कन्हैया तुझे आना पड़ेगा

तुम्हाला काय वाटतं, मोठा माणूस मेहनत आणि प्रयत्नाने स्वतःला मोठा माणूस बनवत असतो की, तो पैदाच मोठा माणूस बनण्यासाठी झालेला असतो? आपल्याकडे गरोदर स्त्रीला असे असंख्य उपाय सुचवले जातात. कुणी म्हणतं सुंदर स्त्री-पुरुषाचं चित्र सदोदित नजरेसमोर ठेवलं तर होणारं मूल सुंदर निपजतं. स्वर्गीय दादामुनी अर्थात जुन्या

जमान्यातील अभिनेता अशोककुमार हे खूप नावाजलेले होमिओपॅथही होते. ते गरोदर स्त्रीयांना स्ट्रॉबेरीच्या पानांचा चहा पिण्याचा सल्ला देत. दादामुनी म्हणत, "यानं मुलं गोरं होइल." प्रदेशप्रदेशात असे असंख्य उपाय सांगितले जातात. मात्र सगळे उपाय रंग-रूप आणि सौंदर्यापुरतेच सुचवलेले असतात. त्याबरोबरच मुलाला भला माणूस बनवायचं असेल तर त्याच्या आईनं काय खावं-प्यावं? त्यासाठी कदाचित काहीच औषध नसावं. उपाय एकच-आईबापाला आपले आचार संस्कार उत्तम ठेवावे लागतील. जीवनाच्या मार्गावर नेकीनं इमानधर्म राखून, प्रेमानं वाटचाल करावी लागेल. या वाटचालीचाच वारसा मग त्यांच्या मुलांना मिळेल. इथे स्ट्रॉबेरीचा चहा आणि देखण्या फोटोनं काम भागणार नाही.

की तेव्हाची गोष्ट आहे जेव्हा जुहूच्या जानकी कुटीरमध्ये एक बुजुर्ग पठाण राहत असत. त्यांच्या चेहऱ्यावरच तेज काही आगळचं होतं. व्यक्तीमत्वात दबदबा होता. अब्राहम लिंकनच्या त्या उदगारात बहुदा हे असच तेज अभिप्रेत असावं. लिंकन तेव्हा आपली कॅबिनेट साकरत होते. त्यांच्या सेक्रेटरीने सुचवलं, " तुम्ही वॉटसनना कॅबिनेट मध्ये घ्या. लिंकन म्हणाले, "मला त्यांचा चेहरा पसंत नाही."

(Well, I don't like his face) पण ते खूप कर्तबगार इसम आहेत आणि त्याचा चेहरा जसाकसा असेल. त्यांनी स्वतः थोडाच बनवलाय. सेक्रेटरने बाजू लावून

धरली. त्यावर लिंकन उदगरले चाळीशीनंतर प्रत्येक माणूस आपल्या चेहऱ्यासाठी जबाबदार असतो.

(After 40 every man is responsible for his own face)

तर ज्यांच्याबद्दल मी सांगत होतो, त्या बुजुर्ग पठाणांचे एक शेजारी बरेच आजारी होते. म्हणून सकाळीच ते शेजाऱ्याची विचारपूस करण्यासाठी पोहचले. शेजाऱ्याच्या काँटेज समोरचा रस्ता कच्चा होता. त्यावरून गाडी जाताच शेजारी जोरजोरात खोकू लागला आणि उबळ थांबल्यावर म्हणाला, मला धुळीची अँलर्जी आहे. जेव्हा जेव्हा इथून गाडी जाते मला अशीच उबळ येते. दुसऱ्या दिवशी सकाळीच शेजाऱ्याची नजर रस्त्यावर गेली तर काय, ते बुजुर्ग पठाण झारीनं रस्त्यावर पाणी शिंपीत होते.

वास्तवात त्या पठाणांना स्वतःलाच अखेरच्या स्टेजचा कॅन्सर होता आणि त्यांच्या अखेरचेच काही दिवस शिल्लक होते. आसपासच्या सगळ्यांनाच खरं तर हे ठाऊक होतं. थोड्याच दिवसात या बुजुर्ग पठाण इसमांचं देहावसान झालं आणि शेजारचे ते आजारी गृहस्थ त्यांच्या अत्ययात्रेत सहभागी झाले. असे अनेक किस्से त्या बुजुर्ग पठाणांच्या संदर्भात सांगता येतील. त्यांचं नाव होतं. पृथ्वीराज कपूर. अशा माणसाच्या घरी राज कपूर यांच्यासारखा खूबसूरत आणि खूबसूरत मुलगा जन्मास यावा यात आश्चर्य ते काय? हे तर व्हायचं होतं. रणबीरराज कपूर यांचा जन्म १४ डिसेंबर

१९२४ रोजी पेशावरच्या एका मोहल्ल्यात झाला. या मोहल्ल्याचं नाव होतं किस्सा गो गली. ही किस्सा गो गलीही कमालीच ठिकाण असावं. इथंच वर्षभरापूर्वी म्हणजे ११ डिसेंबर १९२३ रोजी एक मुलगा जन्मला होता. ज्याचं नावं होतं युसुफ सरवरखान हेच आज दिलीपकुमार नावानं सर्वदूर ख्यात आहे.

या दोन्ही मुलाचं नशीब त्यांना इथं-तिथं हिंडवून फिरून एकाच ठिकाणी पोहचवणार आहे आणि दोघांही फिल्म इंडस्ट्रीचे अनभिषिक्त सम्राट बनणार आहेत, हे तेव्हा कुणाला कसं कळणार होतं. दोघाही महान कलाकाराचं मूळ एकाच ठिकाणी होतं. तशीच त्यांच्यातील मैत्रीची मुळंही इतकी बळकट होती की मोठ्या व्यवसायिक शत्रुत्वांनंही त्यांच्यातले मैत्रीचे बंध तुटू शकले नाहीत. नशीबाचा खेळ आणि संस्कारांची फळ अशीच असतात. मीही १९५८ मध्ये काही स्वप्नं आणि आकांक्षा उराशी घेऊन मुंबापुरीत दाखल झालो. आणि जिला फिल्म इंडस्ट्री म्हणतात त्या कलेच्या महासागरात स्वतःला झोकून देऊन हातपाय हलवायला सुरूवात केली. काही दिवसांच्या स्ट्रगलनंतर एक फिल्म मिळाली जिचं नाव होतं दिवाना. डिरेक्टर होते महेश कौल आणि फिल्मचे हिरो-हिरोइन होते राज कपूर आणि सायराबानु. शूटिंग दरम्यान राज कपूर साहेबांशी भेट झाली आणि एक मामूली

अॅक्टर आणि एक महान अॅक्टर तथा स्टार याच्यातलं अंतर अल्पावधीत संपून गेलं.

या जगात निर्माण होणाऱ्या संबंधामागे काहीना काही कारण असतं आणि तसंच एखादं कारण मग हे संबंध तुटण्यासाठीही मिळून जातं. पण एव्हाना माझा या गोष्टीवर विश्वास बसत चाललाय की जे संबंध वरुनच जोडले जातात त्यांच्यामागे ना एखादा हेतू असतो ना ते कुठल्या कारणामुळे तुटतात. कपूर खानदानाशी माझ काय नातं आहे कधी को-अॅक्टर म्हणून तर कधी लेखक. इतकं की पृथ्वीराजजीसोबतही मी एका फिल्ममध्ये काम केलं आहे जिचं नाव होतं शेरशाह सूरी.

या फिल्मच्या दरम्यान माझ्या लक्षात आलं की येणारा प्रत्येक माणूस पापार्जीच्या (पृथ्वीराज कपूर) पाया पडत असतो. मी एकटाच होतो जो या रिवायात सामील झालो नव्हतो. पठांनांमध्ये अशी पायाला हात लावून नमस्कार करण्याची पद्धत आहे. पायाला हात लावण्यामागे निव्वळ पायाला स्पर्श करण्याचा हेतू नसून एखाद्याच्या ज्ञानाच्या अनुभवाच्या मोठेपणापुढे आदराने झुकण्याचा हेतू त्यामागे असतो.

पापार्जीची माणुसकी आणि प्रेम याच्याशी माझीही ओळख होण्यास विलंब लागला नाही आणि मीही मोठ्या आदराने श्रद्धेने त्यांच्या पाया पडू लागलो. जेव्हा जेव्हा पाया

पडण्यासाठी वाकायचो तेव्हा तेव्हा ते मोठ्या प्रेमाने आलिंगन देत. राज कपूर साहेब एक महान कलाकार होते. चित्रपटांच्या माध्यमातून ते आपल्याला इतकं भरभरून देऊन गेलेत की येणाऱ्या आणखी कितीतरी पिढ्यांना ते पुरून उरावं. म्हणूनच या महान कलाकाराची आठवण निघताच प्रत्येक चाहता हळवा होतो. २ जून हा त्यांचा स्मृतीदिन. त्यानिमित्ताने त्याच्या आठवणी जागविणारा लेख.

पापार्जीच्या मृत्यूनंतर काही दिवसांनी राजसाहेबांशी भेट झाली. मी त्यांना वाकून नमस्कार केला हे अचानक पाय पडणं? त्यांना काही कळलं नाही. ते म्हणाले अरे ! ये क्या ड्रामा है। मी त्यांना सांगितलं- मी पापार्जींना असाच नमस्कार करायचो. तुम्ही त्यांचे थोरले चिरंजीव आहात. ही परंपरा मी तुमच्यासोबत सुरू ठेवू इच्छितो, एकदा काय झालं की राजसाहेब आणि दिलीपसाहेब एकत्र उभे होते. मी त्यांना नेहमीप्रमाणे वाकून नमस्कार केला. आणि दिलीपसाहेबांना सलाम करून हात मिळवला. राजसाहेब खूपच बारकाईने निरीक्षण करायचे. छोट्या छोट्या गोष्टी लक्षात ठेवायचे आणि आपल्या चित्रपटात वापरायचे दीवार जी आपण परिपूर्ण फिल्म मानतो, तिचा प्रिमियर त्यांनी आमच्यासोबत पाहिला होता. प्रिमियर संपल्यानंतर त्यांनी मला जवळ बोलावलं आणि म्हणाले, " तुमच्याकडून एक मोठी चूक झालीय. पैसा हाती आल्यावरही अमिताभने आपला अवतार बदलायला नको

होता. पैसेवाल्यांच्या जगातही त्यानं जुन्याचं अवतारात राहायला हव होतं. वाढलेली दाढी, विस्कटलेले केस अशाच अवतारात तो सुटबुटवाल्यांच्या जगात वावरलं तर ते कॅरेक्टर कुठच्या कुठे पोहचतं." आम्हाला वाईट वाटले की ही गोष्ट आमच्या का ध्यानात आली नाही. पण हाच तर फरक होता. त्यांच्या आणि आमच्या विचार करण्याच्या पद्धतीत. हे केवळ राजसाहेबांच्याच ध्यानात येऊ शकलं असतं.

राज साहेबांसारख्या मोठ्या माणसाचं व्यक्तिमत्व आणि त्यांच्या आयुष्याचा चित्र दोन वा तीन हजार शब्दात रेखाटणं मुश्किलच नाही तर अशक्य आहे आपल्या देशात अनेक मोठी माणसं पैदा झाली. पण दोघाच जणांची लोकप्रियता जगभरातल्या हरएक देशात आहे. एक महात्मा गांधी आणि दुसरे राज कपूर. हे दोघही प्रेम आणि आत्मियतेचे सगळ्यात मोठे सौदागर होते.

‘प्यार हुआ इकरार हुआ है, प्यार से फिर क्युं डरता है दिल

कहेता है दिल रस्ता मुश्किल मालूम नहीं है कहां मंजिल’

आपण ग्रेट रोमॅन्टिक डिरेक्टर असल्याचा आपल्याकडच्या काही डिरेक्टर्सचा समज आहे. मात्र

कॅमेरासमोर दुपट्टा उडवून वा फुलदाण्या दाखवून कोणी रोमॅन्टिक डिरेक्टर बनत नाही. रोमान्स म्हणजे काय हे पाहायचं असेल तर आवारा पाहा श्री ४२० पाहा जिस देश मे गंगा बहेती है पाहा या सिनेमात फुलदाण्या आणि दुपट्टा दिसत नाहीत. इथे रोमान्स ओसंडतो तो हिरोहिरोइनच्या नजरेतून.

आर.के.स्टुडिओकडून लोकांच्या हाती हजारो, लाखो गोष्टी लागल्या आहेत. शोले मधला हंगलसाहेबांचा एक डायलॉग बराच गाजला होता. आपल्या मुलाचा मृत्यू झाल्यावर हंगल साहेब गाववाल्यांना म्हणतात-जानते हो दुनिया मे सबसे बडा बोझ क्या होता है ? बूढे बाप के कंधो पर बेटे का जनाजा या डायलॉगचीही एक दर्दभरी कहाणी आहे जी.आर.के स्टुडिओ आणि राज साहेबांशी संबंधित आहे.

'आग', 'बरसात', 'आवारा' या चित्रपटांच्या दरम्यान नर्गीस-राज कपूर यांची प्रेमकहानी सुरू झाली. प्रत्येक प्रेमकाहणीत एक व्हिलन किंवा एखादा अडथळा असतो. मात्र या कहाणीत कोणीही व्हिलन किंवा एखादा अडथळा नव्हता. एक देवी होत्या ज्याचं नाव होत मिसেস कृष्णा राज कपूर. या कहाणीतले प्रेमी जीव आंधळे नव्हते. त्यांना वास्तव दिसत होतं. या देवीचं दुःख ते समजू शकत होते पण करणार काय? त्यांच्या प्रेमाचा पायाच आसवावर उभा राहिला होता. या प्रेमाला ना ध्येय होतं ना शेवट नर्गीस

स्वतः शिकल्या सवरलेल्या होत्या. चित्रपटात काम करून एंट्री आणि एक्झिटचा अर्थ त्यांच्या पुरता ध्यानात आला होता. या प्रेमत्रिकोणावर त्याच्याकडे एकच उपाय होता. एक्झिट. त्यांच्या दूर होण्यानं राज साहेबांना खूप मोठा धक्का बसला. सांगता येण कठीण आहे. की त्यांच्या हृदयाला अधिक त्रास झाला की इगोला (अहंमला). पण त्रास जरूर झाला. याच काळात ते प्रचंड दारु पिऊ लागले. झालं तब्येत बिघडू लागली. एक दिवस पापाजी आले आणि म्हणाले, " बेटा मला या दिवसात मला हे बघवत नाही तू तर डिरेक्टर आहेस. तू बघू शकशील म्हाताऱ्या बापाच्या खांद्यावर तरुण मुलाची अंत्ययात्रा?" राज साहेबांचे डोळे भरूनही आले आणि उघडलेही.

पुन्हा चित्रपटांवर जीव एकवटला. चित्रपट बनवणं. कहाण्या लिहीण, म्युझिक रेकॉर्ड करणं यांचा सिलसिला फिरून सुरू झाला. अनेक सुंदर चित्रपट बनवले पण लोकांना हे ठाऊक नव्हतं की, येणारी प्रत्येक फिल्म त्यांच्या तब्येतीला पोखरून काढत होती. शेवटचा चित्रपट होता, 'राम तेरी गंगा मैली'. त्यानंतर सुरू झाली हीना. कहाणी साकारू लागली म्युझिक आकार घेऊ लागलं. सोबतच तब्येतही बिघडू लागली. खोकला आणि अस्थमा वेगाने वाढत होतो. आता अखेरच्या प्रवासाला निघायचं याची जाणीव स्वतःशीच गडद होऊ लागली होती.

राजसाहेबांकडची पार्टी खास असे पण राजसाहेब आता गर्दीपासून दूर बसू लागले. ओळखीपाळखीचे लोक, चाहते थोडा थोडा वेळ जवळ बसून निघून जात. डोळ्यांतील चमक निघून गेली होती. नजरेत एक आगळा दर्द आणि उदासी आली होती बरेचदा असे वाटे की राजसाहेब दूर कुठेतरी बघताहेत जवळ बसले की वाटे-आता तर आपल्यात होते एवढ्यात कुठे दूरवर नजर लागली ? पण तेवढ्यात खोकला त्यांना पुन्हा आपल्यात आणून सोडे. जवळ बसणाऱ्यांचा हात प्रेमाने धरून म्हणत, हा मेंदू अजून काम करतोय नव्या नव्या कल्पना सुचतात, सुंदर सुंदर सीन दिसतात. पण शरीर साथ देत नाही. काश या मेंदूला एक नवं शरीर मिळतं तर अजूनही बरच काम करायचं आहे.

हर किसी को मुकम्मल जहां नहीं मिलता
कही जमी तो कही आसमां नहीं मिलता ।

दादासाहेब फाळके अवॉर्डची घोषणा झाली होती आनंदही होता. पण एक आगळी उदासीनताही होती वातावरणात भरून राहीली होती. एक एक दिवस जवळ येत होता अखेर तो दिवस उगवला. २ मे १९८८ राज कपूर यांचं नाव अनाऊन्स झालं. टाळ्यांचा कडकडाट झाला. सगळ्या नजरा राजसाहेबांवर होत्या. टाळ्या बंदच होत नव्हत्या. पण अचानक टाळ्या थबकल्या हॉलमध्ये पिनिड्रॉप शांतता पसरली.

लोकांनी पाहयलं, राजसाहेब उठण्याचा प्रयत्न करताहेत पण शरीर साथ देत नाहीए. राजसाहेबांनी हतबल नजरेनं राष्ट्रपतींकडे पाहयलं आणि त्यांची नजर सारं सांगुन गेली. राष्ट्रपती अवधी सुरक्षा नजरेआड करुन व्यासपीठावरुन खाली उतरले आणि त्यांनी सर्वोच्च सन्मान दादासाहेब फाळके आवार्ड राजसाहेबांना सुपूर्द केला. आता राष्ट्रपती पुन्हा कधी खाली उतरणार नाहीत. हा मान हिंदुस्तानच्या इतिहासात निव्वळ एका माणसाच्या नशिबी होता. त्याचं नाव होतं रणबीरराज कपूर.

कृष्णानं गीतेत म्हटलंय की जेव्हा कधी जगात दुःख वाढेल तेव्हा मी कोणतानं कोणता अवतार घेऊन पृथ्वीवर अवतरेन मला असं वाटतं की परमेश्वराचं हे वचन निव्वळ युद्धभूमीपूरतं मर्यादित नसावं ते प्रत्येक क्षेत्रासाठी असावं म्हणूनच मला असं वाटतं की १४ डिसेंबर १९२४ रोजी राज कपूर नाही कृष्णाचाच जन्म झाला होता योगायोग बघा असं म्हणतात की जोड्या परमेश्वराचं जुळवतो ज्या मुलीशी त्याचं लग्न झालं त्याचं नाव होतं कृष्णा. 'कल आज और कल' च्या अखेरच्या सीनमध्ये पापाजी मृत्यूशयेवर असं म्हणतात की रो मत मै चोला बदलकर फिर वापस आऊंगा माझी पापाजींना एवढीच विनंती आहे की ते जेव्हा कधी परततील तेव्हा त्यांनी आपल्या मोठ्या मुलाला सोबत जरूर आणावं.

3) नाव होतं कैदी नं.343

माणसाची ओळख त्याच्या नावावरून असते आणि नावाची ओळख माणसाच्या कामावरून हे जे काही मी लिहितोय ती कुठलीही कहाणी नाही सारं वास्तवचं आहे. मी मुळचा इंदूरचा आणि माझे एक जुने मित्र जे.पी.चौकसे हेही इंदूरचेच पण योगायोग असा की आमची इंदूरमध्ये कधीही भेट झाली नाही. तीस वर्षांपूर्वी मी त्यांना बॉम्बेतच भेटलो काही वर्षांतच बॉम्बे चे मुंबई झालं आणि हळूहळू आठवणीच काय डोक्यातूनही बॉम्बे निघून गेलं. बॉम्बेच मुंबई होण्याचा हा तीस वर्षांचा प्रवास आतच्या मैत्रीनं पार पाडलाय आणि आणखी पुढे कुठवर जायचय ? कुठे पोहोचायचाय ? कुणास ठाऊक ? स्व.महेश कौलसाहेबांबरोबर मी दीवाना चित्रपटात काम केलं होतं कौलसाहेब मोठे विद्वान व्यासंगी मनुष्य त्यांना एकदा कोणी तरी विचारलं-भल्या माणसाची ओळख काय सांगा ? कौलसाहेब म्हणाले, "तसं पाहीलं तर बरचं काही सांगता येईल, पण एक सरळ साधी ओळख सांगायची तर खरा भला माणूस तोच ज्याचा एखादा जुना पुराणा दोस्त वा नोकर असेल."

काही महिन्यांपूर्वी चौकसेसाहेबांना नातू झाला. काही दिवसांतच नावाचा शोध सुरू झाला. त्यांच्या डोक्यात काही नावं होती काही लोकांनी सुचवली. पण चौकसाहेबांना मनापासून काही पसंत पडत नव्हतं. मग मला फर्मावण्यात

आलं की मी त्यांच्या नातवासाठी एखादं चांगलं नाव सुचवावं. मला वाटत होतं एखादं अस नाव सुचवावं जे सोपं असेल, सुंदर असेल, आणि फारसं कानावर न पडलेलंही असेल. बराच विचार केल्यावर एक नाव डोक्यात आलं आणि खात्री वाटली की हे नाव अख्ख्या कुटुंबाला नक्कीच पसंत पडेल. माझा अंदाज बरोबर ठरला. नाव सगळ्यांनाच खूप आवडलं. मुलाच तेच नाव ठेवण्यात आलं. ते नाव होतं 'मंत्र'. नावाची चिक्कार तारीफ झाली. चौकसेंच्या एका मित्राने तर षटकारच ठोकला, म्हणाले, "मला दोन मुली आहेत पण हे नाव इतकं आवडलय की वाटतं एक मुलगाही असावा ज्याला मी मंत्र नावाने हाक मारू शकेन."

या सगळ्या कौतुकामुळे माझ्या डोक्यात थोडासा अभिमान जागा झाला. वाटून गेलं नावं मुलांची असोत की सिनेमांची मी नेहमीच चांगली ठेवली आहेत. जसं 'हाथी मेरे साथी' 'सीता और गीता' 'दीवार', 'शोले', 'त्रिशूल', 'शक्ती' वगैरे वगैरे पण मग असंही वाटून गेलं की ही नावं लोकांना आवडली आणि लक्षात राहीली कारण हे सिनेमे हिट झाले होते. नाहीतर नावांचाच विचार करायचा झाला तर 'इमानधरम', 'अकेला', 'फलक' ही नावही काही वाईट नव्हती. नावं तीच मोठी होतात ज्यांच्याशी तितकीच मोठी कामंही जोडलेली असतात. कामाशिवाय नावाला काहीच किंमत

नसते. नाव मग निव्वळ रसच्या घोड्यांच्या नंबरांसारखी उरतात.

असंच एक नाव होतं सलीम जावेद जे एकाच माणसाचं नाव आहे असा बऱ्याच लोकांचा समज होता हे नाव एक जोडी १९८१ मध्ये तुटली आणि सलीम बनला सलीम खान आणि जावेदही पुन्हा जावेद अख्तर बनले. हा ब्रेकअप फिल्म इंडस्ट्रीतला खूप मोठा ब्रेकअप होता या नावावर अठरा सुपरहिट सिनेमे होते. काही लोकांना या घटनेने खूप दुःख झालं. काही लोक खुशही झाले. ही जोडी का फुटली याचे मग अनेक किस्से व कहाण्या बाहेर येऊ लागल्या इतक्या मेहतीनं उभारलेली एक पार्टनरशिप संपुष्टात आल्याचं दुःख होतंच पण त्याहून अधिक दुःख याचं होतं की माझ्या वाट्याचं सारं श्रेय काढून घेण्यात आलं होतं आणि उलट माझ्यावर कित्येक आरोप करून लोकांनी माझ्या जखमेवर मीठही चोळलं होतं.

माझी पंधरा वर्षांची मेहनत लोकांनी एका दिवसात धुळीला मिळवली आणि ते म्हणू लागले, 'पार्टनरशिपमध्ये काम तर जावेदच करायचे सलीम फक्त बिझनेस सांभाळायचे.' जर का मी या टीमचा मॅनेजर होतो मग तर माझ नाव गिनीज बुक ऑफ रेकॉर्ड्समध्ये यायला हवं होतं कारण यात मी बरोबरीने पैसे घेत होतो आणि नावही माझचं पहिलं येत होतं. तेव्हा सलीम खान या नावावर अशी

कोणतीच कामं नव्हती ज्याच्यामुळे ते नाव मोठ आणि प्रसिद्ध व्हावं. सगळी काम सलीम-जावेदच्या नावाशी जोडलेली होती. मी काही दिवसांसाठी इथल्या वातावरणापासून दूर जाण्याचा निर्णय घेतला आणि दीर्घ काळासाठी लंडनला निघून गेलो. तिथे माझे एक जुने आणि चांगले मित्र शेरसिंह यांच्या घरी मी मुक्कामास राहिलो. निव्वळ भटकून दिवस काढत होतो शेरसिंहानाही माझी पार्टनरशिप तुटल्याचं मोठं दुःख होतं माझ्या दुःखाचाही अंदाज त्यांना होता. तिथे ते जेव्हा कधी कोणाशी ओळख करून देत तेव्हा मी सलीम-जावेदमधला सलीम आहे हे सांगण्याचं टाळत.

एक दिवस आम्ही असेच ऑक्सफर्ड स्ट्रीटवर भटकत होतो. तेवढ्यात त्यांचा एक मित्र भेटला. माझी ओळख करून देताना ते म्हणाले खोसलासाहेब यांची ओळख करून देतो. हे सलीमसाहेब भारतातून आलेत खूप प्रसिद्ध लेखक आहेत तुम्ही ओळखत नाही यांना? ते गृहस्थ माझा चेहरा निरखून ओळखण्याच्या प्रयत्नात होते, शेरसिंहांनी दोन-तीन वेळा म्हटलं तुम्ही नाही ओळखत? हे हेलनजींचे पती आहेत. खोसलासाहेबांनी लगेच पुढे होऊन हात मिळवला. आणि म्हणाले येस ओळखले. शेरसिंहांनी मोठ्या भोळेपणाने तो उल्लेख केला पण ते सत्यच होतं आणि सत्यच कटू असतं. त्याच दिवशी बार मध्ये बसून निर्णय घेतला. आता परतायचं

आणि आपल्या नावाला आपल्या कामतनं ओळख मिळवून द्यायची.

दोन महिन्यांनी घरी परतलो तर टेलिफोननेच एक गोष्ट माझ्या ध्यानात आणून दिली की लोक किती चटकन विसरतात. एक जमाना होता जेव्हा मी माझं ड्रिंक बनवून फोन काढून ठेवून देत असे. आता तोच फोन मी थोड्या थोड्या वेळाने उचलून चेक करत होतो की सुरु आहे ना कारण फोनची रिंग वाजतच नव्हती. परक्या लोकांना माझ्या पात्रतेचा संशय आलाच होता. काही स्वकीयांनाही आला. फारसीमध्ये एक शेर आहे ज्याचा अर्थ असा आहे की जेव्हा सिंहाला गोळी लागते तेव्हा त्यांच्या जखमेतून ओघळणार रक्तच शिकाऱ्याला तो कुठल्या दिशेनं गेला याची माहिती देत. येशुनही आपल्या सहकाऱ्यांना काहीसं असचं म्हटलं होत की सकाळ हाण्यापूर्वीच तुम्ही माझी ओळख विसरून जाल.

ज्या लोकांसोबत मी आणि जावेदने एकत्र काम केलं होत. त्या सगळ्यांनी आपल्या चित्रपटात जावेदला साइन करून घेतलं. यातून हे सिद्धच झालं की काम तर जावेदच करत होता एका पत्रकाराने तर असा प्रश्नही उपस्थित केला की जावेद तर खूप पुढे निघून गेले. तेव्हा मला संस्कृतमधलं एक सुभाषित आठवलं. जेव्हा कधी धावत्या रथाचे चाक निखळते तेव्हा काही अंतरापर्यंत तरी ते रथाच्या पुढेच धावते.

काही दिवसांनी रमेश सिप्पीसाहेब मला एका पार्टीत भेटले म्हणाले, " मला तुमच्यासोबत काम करायचं होतं. माझ्याकडे अमिताभ बच्चन साइन्ड आहे." पण पुढे ते असंही म्हणाले की मी जावेदसोबत काम करतोय सारं ऐकून मला कतील शिफाईसाहेबांचा एक शेर आठवला

मैने पूछा पहला पत्थर मुझपर कोन उठायेगा

आवाज आयी इक जो तेरा मोहसीन कहलाएगा

बराच काळ लोटला आणि हळूहळू लोकांच्या डोक्यातून माझं नाव निघून गेलं. योगायोग कसा पहा कालांतराने मला एका फिल्मची ऑफर आली जिचं नाव होतं 'नाम' ही फिल्म पूर्ण झाली आणि तिच्या ट्रायल शोला टायटल्समध्ये स्टोरी स्क्रीनप्ले अँड डायलॉगज बाय सलीम खान असं जेव्हा पडद्यावर झळकलं तेव्हा युनिटच्या सगळ्या जणांनी मोठ्या प्रेमाने आणि मनापासून उभं राहून टाळ्या वाजवल्या मी मात्र आपलं नाव टायटल्समध्ये पाहू शकलो नाही. कारण माझे डोळे भरून आले होते. मी थिएटरच्या बाहेर आलो. वर आकाशाकडे पहिलं आणि खुदाकडे दुआ मागितली खुदा मेरी इज्जत रखना ये तालियों की आवाज सारे थिएटरों तक पहुंचा देना.

'नाम' फिल्म १९८६ मध्ये रीलीज झाली या चित्रपटाने पैसा आणि प्रसिद्धी दोन्ही बरोबरीने कमावली. माझं काम धडाक्यात सुरू झालं टेलिफोन पुन्हा खणखणू

लागला घराचा हॉल, बाल्कनी प्रोड्यूसर आणि डायरेक्टर मंडळींनी भरु लागला. जे लोक सोडून गेले होते ते सगळे हळूहळू पुन्हा परतले. 'नाम' नंतर मी साइन केली 'तुफान' याचे हिरो होते अमिताभ बच्चन. यात आश्चर्य वाटण्यासारखं काहीही नाहीए. जगात असचं चालतं. पन्नास वर्षांपूर्वी आईवडीलांनी ठेवलेलं नाव सलीम खान छापून येऊ लागलं आणि चर्चिलंही जाऊ लागलं. काही काळातचं तिन्ही मुलंही काम करू लागली. सलमान स्टार बनला. अरबाज-सोहेल-अलविरा यांची लग्नं झाली आणि नातवंडही आली. असं वाटलं जणू खुदाने सुखांची मोट बांधून आमच्याकडे पाठवून दिली असावी. पण,

" कभी किसीको मुक्कमल जहां नहीं मिलता
कभी जमी तो कभी आसमां नहीं मिलता....

स्टार बनल्यावर सलमानला खूप काही मिळालं. पण त्याहून कितीतरी अधिक त्यानं गमावलं. स्टार बनण्याच्या आधी त्याचं जे आयुष्य होतं तेच पुढेही जगण्याची त्याची इच्छा होती. पण त्याच्या हे लक्षात येत नव्हतं की स्टार बनल्यावर त्याची जबाबदारी वाढली आहे. त्याच्या प्रत्येक लहानमोठ्या चुकीकडे जाड काचेच्या भिंगातून पाहीलं जाणार आहे. काही दिवसांपूर्वी जेव्हा सलमानला अटक करून जोधपूरच्या जेलमध्ये ठेवण्यात आलं. तेव्हा आम्ही सगळेही

जोधपूरला पोहचलो. सलमान जेलमध्ये होता आणि आम्ही फाइव्ह स्टार हॉटेलात. सतत डोक्यात प्रश्न सतावत होते की तो काय खात असेल, कुठे झोपत असेल, त्याचा दिवस रात्र कशी सरत असेल अशा विचारातच आम्ही सगळे चुपचाप बसून राहत होतो. एक एक क्षण अवघड होऊन बसला होता.

जे कोणी त्याला तुरुंगात भेटायला जात त्यांना तो एकच प्रश्न विचारी मम्मी डॅडी कसे आहेत. फक्त त्यांची काळजी घ्या त्यांना सांगा माझी काळजी करू नका मी अगदी ठीक आहे. रोज काही न काही कारणाने दिवस वाढत चालले होते. असाच एक अठवडा लोटला. एका संध्याकाळी मला व सलमानच्या आईला त्याला भेटण्याची अनुमती मिळाली आम्ही दोघं तुरुंगात पोहचलो आमचं दुःख ओळखून तुरुंगातील कर्मचारी खूपच चांगले वागत होते. सलमानला भेटण्याची प्रक्रिया सुरू झाली आणि तुरुंगाधिकाऱ्यानी सुचना देणं सुरू केलं. सुचनांमध्ये पुन्हा पुन्हा एक नंबर कानी येत होता. नंबर ३४३ इथून आणा तेथून आणा अमूक दरवाजा बंद करा तमूक दरवाजा उघडा. बाकी कैद्यांना या बाजूला न्या वगैरे वगैरे.

आम्ही दोघं एका खोलीत बसून सलमानची वाट पाहत होतो. बाहेरून आवाज येत होते. सलमाचे डोळे पुन्हा पुन्हा भरून येत होते. ती सारखा चष्मा काढून डोळे पुसत होती. मी सलमाला म्हणालो, "स्वतःला आवर त्याच्यासमोर रडू

नकोस." इतक्यात कुणीतरी दारावर टकटक केली म्हणाला हुकुम दरवाजा खोलीये कैदी नंबर ३४३ को ले आये हैं. आतून दार उघडलं समोर ३४३ उभा होता दाढी वाढलेली केस विस्कटलेले आला, आईला बिलगला. आई म्हणाली, 'सलमान बेटा धीरानं रहा. सगळं काही ठीक होईल.' स्वतःला आवरण्याचा खूप प्रयत्न केला. पण आसवांना रोखू शकलो नाही. मी उठलो त्याला उराशी कवटाळलं. मनात आलं खुदान कुणाही आईबापाला हा दिवस दाखवू नये.

भेटीची वेळ संपली परत जाण्याची घडी आली. दरवाजा उघडला आणि दोघा इसमांसोबत तो आपल्या सेलकडे निघाला. मी बाहेर आलो तो थांबला. परत आला आणि आपल्या आईला हलक्या आवाजात म्हणाला मम्मी डॅडीला इथे आणू नकोस त्याचे डोळे भरून आले होते. डोळे पुसत ३४३ त्याच्या जेलकडे निघून गेला. नाव बदलेली ऐकली होती. नावं पुसली जातानाही ऐकली होती पण नाव नंबरात बदलताना नुसतचं ऐकलं नाही तर स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिलं.

गाजलेले चित्रपट 'जंजीर' 'दीवार' 'शोले'

... •

सलीम- जावेद या जोडीने लिहिलेले तसे पाह्यला गेले तर त्यांचे सर्वच चित्रपट गाजले. हाताच्या बोटावर मोजण्याइतपत एकदोनच चित्रपट अयशस्वी झाले. नाहीतर बाकीचे सर्वच चित्रपट सुपरडुपर हीट झाले. 'जंजीर' व 'दीवार' या चित्रपटांनी केवळ अमिताभ बच्चन यांच्या कारकीर्दीलाच चार चाँद लावले असे नाही तर, प्रचलित मार्गाने रूळलेल्या चित्रपटसृष्टीलाही नवे वळण दिले. वर्षानुवर्षे रोमँटिक राहिलेल्या नायकाला 'अँग्री यंग मॅन' हा किताब दिला व ते दोघं हिंदी चित्रपटसृष्टीतील मैलाचे दगड ठरले. भारतीय चित्रपटसृष्टीतील नायकाची तिच ती प्रतिमा बदलवून टाकणाऱ्या 'अँग्री यंग हिरो' अमिताभचे ते दशक होतं १९७० चं ! हिंदी चित्रपटसृष्टीवर दिलीप-देव-राज या त्रिमूर्तीबरोबरच राजेश खन्ना यांच्या रोमँटिक इमेजचा एकछत्री अंमल; मात्र, पडद्यावरील स्वप्नं आणि रोमान्सपेक्षा दर्शकांची वास्तविक जीवनातील परवड अधिक जाणवण्या इतपत होती. वाढती महागाई, बेरोजगारी, भ्रष्टाचार आणि ठिकठिकाणी होणारा अन्याय यांच्यामुळं तत्कालीन युवा पिढी चित्रपटांतील स्वप्नरंजनात रमेनाशी झाली. त्यांना वास्तव कुठेच जाणवत नव्हतं. पण, ते कसं असावं, हेही त्यांना ठाऊक नव्हतं. नेमक्या याच सुमारास उठून दिसला 'जंजीर' मधे अमिताभ

आणि थोड्याच कालावधीत पुन्हा 'दीवार'मध्ये ! अन्याय दिसला की शांत डोळ्यांतून क्षणात धगधगते अंगारे बरसवणारा, लांब टांगा टाकत प्रसंगी मारधाड करीत अन्यायग्रस्ताला न्याय मिळवून देणारा. हिंदी चित्रपटसृष्टीत यापूर्वी कधीही दिसला नाही, असा प्रचंड मोठा विजेचा लोळच जणू त्याच्या रुपानं आशेचा प्रकाश घेऊन आला. दर्शकांना उत्तर मिळालं, हो, हेच हेच नेमकं हवंय आपल्याला ! तो हे करतोय आपल्यासाठी. त्यांना तो आपल्यातलाच एक, आपला वाटला. त्यांच्या अन्यायाला वाचा फोडणारा, जाहीर रित्या आवाज फोडणारा एक आवाज त्याच्या रुपानं प्रेक्षकांना मिळाला. आणि हा 'अँग्री यंग मॅन' त्यानंतर पुढची तीनक दशकं आपल्या वैशिष्ट्यपूर्ण अभिनयानी दर्शकांची पुरेपूर अपेक्षापूर्ती करीत राहिला.

अमिताभ बच्चन हे साताक्षरी नाव घेतलं तरी मनात त्याच्याबद्दल आदर, आपुलकीची भावना निर्माण होते. त्यांच्या 'अँग्री यंग मॅन' होण्याची कथा आणि यशस्वी कारकीर्दीची सुरवात एकदमच होते. 'जंजीर' हे त्यातलं पहिलं वादळ होतं. 'जंजीर'ची ऑफर अमिताभला काही अगदी सरळ मिळाली होती, अशातला भाग नाही. सलीम-जावेद यांनी लिहिलेली ही कथा घेऊन धर्मेद्र प्रकाश मेहरांकडे गेला होते. त्यांच्या 'समाधी'च्या बदल्यात ती त्यानं मेहरांना दिली. 'जंजीर' मधील विजयची भूमिका तोच करणार होता.

पण, दुसऱ्या एका प्रोजेक्टमध्ये गुंतल्यानं तो चालढकल करू लागला. प्रकाश मेहरांसाठी मात्र हा प्रकल्प महत्वाकांक्षी असल्यानं कोणत्याही परिस्थितीत पूर्ण करण्याच्या ते तयारीत होते. त्यांनी धर्मेद्रला वगळलं आणि देव आनंदला ऑफर दिली. त्यानं आपल्या रोमँटिक इमेजला सूट होण्यासाठी चित्रपटात गाण्यांची संख्या वाढविण्याचा सल्ला दिला आणि आपल्या बॅनरखाली चित्रपट बनवावा, अशीही अपेक्षा व्यक्त केली. दोन्ही ऑफर मेहरांना पसंद न पडल्यानं त्यांनी देवआनंदला नकार दिला.

दरम्यान, या चित्रपटात पठाण शेरखानची भूमिका करणाऱ्या प्राण यांनी त्यांना अमिताभचं नाव सुचवलं. मेहरांनी त्यांचा 'बॉम्बे टू गोवा' पाहिला होता. त्यातील शत्रुघ्न सिन्हाबरोबरचे फाइट सीन त्यांना आवडले होते. विशेषतः त्याच्या इन्टेन्स डोळ्यांनी त्यांचं लक्ष वेधलं आणि त्यांनी अमिताभची निवड केली. याबद्दल मेहरांना निर्मात्यांनी, वितरकांनी मुखौत काढलं. याच चित्रपटाच्या नायिकेच्या निवडीसाठीही मेहरांची दमछाक झाली. मालाच्या भूमिकेसाठी त्यांनी मुमताजला निवडलं होतं, पण त्याच सुमारास तिनं लग्न करण्याचा निर्णय घेतला होता, शिवाय तिच्या 'बन्धे हाथ' या फ्लॉप चित्रपटाचा नायक अमिताभच होता. पुन्हा त्याच्यासोबत काम करण्याची रिस्क घेण्याची तिची तयारी

नव्हती. आणि मग, जंजीरमध्ये जया भादुरीची वर्णी लागली. व हा चित्रपट पडद्यावर झळकताच सुपरडुपर हिट झाला.

अल्पावधीतच 'जंजीर' १९७३ मध्ये प्रदर्शित झाला. 'यारी है इमान मेरा' या गाण्या व्यतिरिक्त संपूर्ण चित्रपटात एकदाही न हसणाऱ्या आणि 'ये पुलिस स्टेशन है, तुम्हारे बाप का घर नहीं' किंवा 'जब तक बैठने को का न जाए, चुपचाप खड़े रहो' म्हणत चित्रपटभर सतत आग ओकणाऱ्या या नायकाविषयी आणि चित्रपटाविषयी वितरक साशंकच होते. पहिल्या चार दिवसांत चित्रपटाला थंडा प्रतिसाद मिळाला. हे पाहून अमिताभनं अंथरुणच धरलं. त्याला एकशे चार पर्यंत ताप चढला. मात्र, हे चित्र दुसऱ्या आठवड्यात संपूर्ण पालटलं. मुंबईत पाच रुपयांच्या तिकीटाचा दर काळ्या बाजारात शंभर रुपयांपर्यंत पोहोचला.

त्यानंतर १९७५ ला 'दीवार' च्या वेळची परिस्थिती कितीतरी बरी होती. आज सुमारे चार दशकांनंतरही रसिकांच्या मनावर ताबा मिळविणाऱ्या या चित्रपटानं अमिताभला 'अँग्री यंग मॅन' म्हणून खऱ्या अर्थानं प्रस्थापित केलं. कथा, पटकथा, अभिनय, दिग्दर्शन, मांडणी या सर्व बाजूंनी चित्रपट सर्वांग सुंदर झाला. ये चित्रपटाचे कथा-पटकथा व संवाद लेखक सलीम-जावेदच होते...

दीवार

या चित्रपटाची कथा-पटकथाकार सलीम खान-जावेद अख्तर, यांच्या डोक्यात हे कथेच्या भोवती बरेच दिवस रुंजी घालत होते. 'गंगा-जमुना' आणि 'मदर इंडिया' हे चित्रपट पाहून प्रभावित झालेल्या या दोघांना त्या कथांचं सार त्यातील एकही दृष्य रिपिट न करता नव्यानं मांडायचं होतं, त्यात नाविन्यही आणायचं होतं. अनेक निर्मात्यांना ते भेटले. अखेर 'जोशिला'चं अपयश धुवून काढण्यासाठी नवीन दमदार पटकथेच्या शोधात असलेल्या निर्माते गुलशन राय आणि दिग्दर्शक यश चोप्रा यांनी त्यांना होकार दिला आणि पटकथा तयार करण्यास सांगितले. सलग अठरा दिवसांच्या अथक परिश्रमातून 'दीवार'ची पटकथा साकार झाली. ही कथा अंडरवर्ल्ड डॉन हाजी मस्तानच्या आयुष्यावर बेतलेली असल्याचं बोललं जाऊ लागलं. मात्र, चित्रपट प्रदर्शित होईपर्यंत सलीम-जावेदना हे माहीत नव्हतं की, हाजी मस्तानही सुरवातीच्या काळात गोदीमध्येच काम करायचा.

यातील 'विजय' च्या भूमिकेसाठी अमिताभच्या नावाचा आग्रहही सलीम-जावेदनीच धरला. त्याच्या 'जंजीर' आणि 'मजबूर' मधील पात्रांना सजीव करणाऱ्या अमिताभबद्दल त्यांना पूर्ण खात्री होती. गुलशन राय यांना मात्र मुख्य भूमिकेसाठी राजेश खन्ना आणि लहान भावाच्या भूमिकेसाठी ऋषी कपूर यांना घेण्याची इच्छा होती. भावाच्या भूमिकेसाठी त्यांनी नवोदित अभिनेता गुलशन अरोरालाही

घेण्याचा प्रस्ताव ठेवला होता. मात्र, त्याला ठाम विरोध करीत अमिताभपेक्षा प्रत्यक्षात वयाने मोठ्या असलेल्या शशी कपूरला त्याच्या लहान भावाच्या भूमिकेसाठी निवडले. आईच्या भूमिकेसाठीही सुचित्रा सेन, वैजयंती माला यांच्या नावांचा विचार सुरू होता. मात्र सुचित्राने स्पष्ट नकार दिला आणि वैजयंती मालाने अवास्तव रकमेची मगणी केल्यानं, विचार करत करत अखेर निरुपा रॉय यांच्या नावावर शिक्कामोर्तब या झालं व या चित्रपटाचे काम चालू होऊन पूर्ण ही झाले.

जंजीर चित्रपटातील काही संवाद :-

"मेरा बाप चोर है"

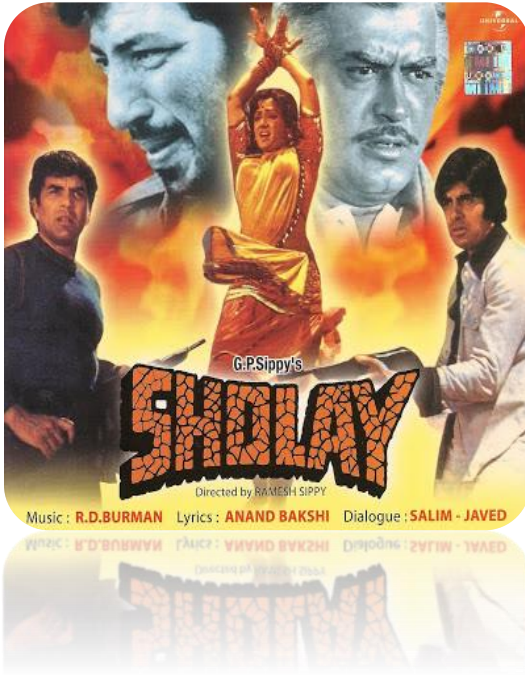
"आज मेरे पास बंगला है, गाड़ी है, बैंक बॅलेन्स है, तुम्हारे पास क्या है-मेरे पास माँ है"

"मैं आज भी फैंके हुए पैसे नहीं उठाता"

"ये चाबी अपनी जेब मैं रख ले पीटर, अब ये ताला मैं तेरी जेब से चाबी निकाल कर ही खोलूँगा"

"पीटर तुम मुझे वहाँ दूँद रहे हो और मैं तुम्हारा यहाँ इंतज़ार कर रहा हूँ"

शोले

"शोले" हा भारतामधील हिंदी भाषिक चित्रपटांच्या इतिहासातील सर्वाधिक यशस्वी मानला गेलेला चित्रपट. हा चित्रपट १९७५ साली प्रदर्शित झाला. अमिताभ बच्चन, धर्मेन्द्र, हेमामालिनी, संजीव कुमार व अमजदखान यांच्या या चित्रपटात

प्रमुख भूमिका आहेत. चित्रपट प्रदर्शित झाल्यावर अनेक टीकाकारांना तोंड द्यावे लागले त्यामुळे पहिल्या काही आठवड्यात या चित्रपटाला फ्लॉप चित्रपटाचा शिक्का बसला. परंतु जे प्रेक्षक हा चित्रपट पाहून आले, ते भारावून गेले व कर्णोपकर्णी प्रसिद्धीमुळे या चित्रपटाकडे लोक वळले व पाहता पाहता इतिहास घडला. मुंबईच्या मिन्वर्हा चित्रपटगृहात हा तब्बल २८६ आठवडे, म्हणजे ५ वर्षे ६ महिने, तळ ठोकून होता. उत्पन्नाचे त्या काळातील सर्व विक्रम या चित्रपटाने मोडले व आजच्या काळातील चलनवाढीचे गणित लक्षात घेतल्यास या चित्रपटाचे उत्पन्न २३६ कोटी ४५ लाख रुपये

इतके होते. हा आजच्या काळातही विक्रम आहे. अजूनही हा चित्रपट एखाद्या चित्रगृहात लागला की तो बघायला प्रेक्षक गर्दी करतात, हे या चित्रपटाचे वैशिष्ट्य आहे. चित्रपटाने नुसतेच उत्पन्नाचा विक्रम केला नाही, तर जनमानसात या चित्रपटाचे संवाद रुळले आहे.

'कितने आदमी थे',

'पचास पचास कोस जब बच्चा रोता है तब उसकी मां उसे ' 'बेटा चुप हो जा नहीं तो गब्बर आ जायेगा' ' ' '

असे अनेक संवाद हिंदी प्रेक्षकांच्या बोलीमध्ये म्हणी-वाक्प्रचारांसारखे रुळले आहेत. या चित्रपटाने आता पाठ्यपुस्तकात प्रवेश केला असून लहान मुलांना या चित्रपटाची महती सांगितली जाते. बी.बी.सी.ने या चित्रपटाची शतकातील एक सर्वोत्कृष्ट चित्रपट म्हणून निवड केली, तर फिल्मफेअर नियतकालिकाने त्यांच्या सुवर्ण महोत्सवी वर्षात '५० वर्षांतील सर्वोत्कृष्ट चित्रपट' म्हणून या चित्रपटाला गौरविले आहे. अनेक अजरामर संवाद हे या चित्रपटाचे प्रमुख वैशिष्ट्य आहे. चित्रपटातील प्रत्येक भूमिकेने आपल्या भूमिकेला साजेल अश्या लकबीने संवाद म्हटले तसेच त्यांचे टायमिंग अफलातून होते. आज अभिनय प्रशिक्षणसंस्थांमध्ये शोलेचे संवाद हे अभ्यासाचे विषय बनले आहेत.

‘शोले’ चित्रपटातील काही अजरामर संवाद .

" कितने आदमी थे? "

"पचास पचास कोस दूर गाव मे जब बच्चा रोता है, तब उसकी मां कहती है, बेटा सो जा, नही तो गब्बर आ जायेगा . "

"लोहा गरम है, मार दो हतोडा . "

"इतना सन्नाटा क्युं है भाई? ये हाथ नही फासी का फंदा है . . . "

"ये हाथ मुझे दे दे ठाकूर . "

"जो डर गया, समझो मर गया . "

"जानते हो दुनिया मे सबसा बडा बोझ कोनसा है? बाप के खंदे पे बेटे का जनाजा . "

"अरी ओ सांबा

" बसंती, इन कुत्तो के सामने मत नाचना . "

"आधे दाये जाओ, आधे बाये जाओ, बाकी मेरे पीछे आओ .

" तुम्हारा नाम क्या है बसंती? "

"अग्रेज लोग जब मरते है तब उसे 'सुसाईड' कहते है . "

सलीम- जावेद या जोडीला अनेक चित्रपटांच्या पटकथा व संवादलेखनासाठी Best Screen Play Writer and Best Story साठी सन्मानित करण्यात आले. त्यात प्रामुख्याने उल्लेख करता येईल तो १९७४ मध्ये जंजीर, १९७६ मध्ये दीवार, १९८२ मध्ये क्रांती या चित्रपटांना Filmfare Awards मिळाले. तर १९८५ मध्ये प्रकाशित झालेली 'शोले' ही फिल्म, ब्रिटीश फिल्म इंस्टीट्यूटने २००२ मध्ये घेतलेल्या poll मध्ये Top Ten Indian Films मध्ये अजूनही या चित्रपटाचे कायम स्थान आहे असे जाहीर केले. २०१४ मध्ये त्यांना Star Guild Award ने पुरस्कृत करण्यात आले.

भारत सरकारतर्फे प्रतिष्ठेचा समजला जाणारा 'पद्मश्री' पुरस्कारही त्यांना जाहीर झाला होता. मात्र तो स्वीकारण्यास सुप्रसिद्ध पटकथा लेखक सलीम खान यांनी स्पष्ट नकार दिला. तरुणांना आणि नवोदितांना प्रोत्साहन देण्यासाठी, त्यांच्या पाठीवर शाबासकीची थाप देण्यासाठी पुरस्कार महत्वाचे असतात. पण मी आता त्यापलीकडं गेलो आहे. पुरस्कारासाठी मी कधीही लॉबिंग केलं नाही. माझ्या मेहनतीनुसार मला मिळायला हवं होतं, एवढंच त्यांचं म्हणणं होतं. 'शोले', 'दीवार', 'डॉन', 'अंदाज', 'क्रांती', 'मिस्टर इंडिया', 'सीता और गीता', 'नाम' सारख्या गाजलेल्या चित्रपटांचे पटकथा लेखक सलीम खान यांना सात फिल्मफेअर अवॉर्ड्स मिळाले आहेत.

तसेच सलीम खान, यांना भारतीय अंतर्राष्ट्रीय फिल्म महोत्सव (आईएफएफआई) ने 'ईप्फी' हा विशेष फिल्म पुरस्कार दिला. सलीम-जावेद जोड़ी ने १९७१ पासून १९८७पर्यंत २४ चित्रपटासाठी पटकथा लिहिल्या. त्यातील २० चित्रपट व्यावसायिक रूपाने यशस्वी झाले. ४९ व्या आईएफएफआई च्या पुरस्कार प्रदान समारंभात चित्रपट क्षेत्रात दिलेल्या आजीवन योगदाना बद्दल त्यांना दहा लाख रुपये, शाल, श्रीफळ व प्रशस्तीपत्रक देऊन सन्मानित करण्यात आले.

हा पुरस्कार दिल्याबद्दल त्यांनी आईएफएफआई और सूचना एवं प्रसारण मंत्रालय व भारत सरकार या सर्वांचे समारंभात आभार मानत म्हटले,

' मैं इस पुरस्कार को इंदौर, मेरी जन्मभूमि और मुंबई और फिल्म उद्योग को समर्पित करता हूं, जिसने मुझे सबकुछ दिया 'मैं श्रीमान जावेद अख्तर का भी आभार जताना चाहूंगा जिनके योगदान के बिना यह संभव नहीं हो पाता। '

२४ एप्रिल २०१९ रोजी मुंबई येथे झालेल्या समारंभात मानाचा प्रतिष्ठित मास्टर दीनानाथ मंगेशकर जीवनगौरव पुरस्कार देऊन त्यांना सन्मानित करण्यात आले. खरंतर एक माणूस, वडील, लेखक आणि समाजाचा जबाबदार नागरिक म्हणून सलीमखानकडे यांच्याकडे प्रत्येकजण आदराने पाहतो.

त्यांचे वरील परखड विचार पाहता त्यांची जीवनाकडे पाहण्याची सम्यकदृष्टी, अभ्यासु वृत्ती, त्यांचं काम हाच त्यांचा ध्यास होता हे आपल्याला दिसून येते. आयुष्यात प्रत्येक गोष्टीला एक काळ- वेळ असते. ती आल्याशिवाय तुम्हाला काही मिळत नाही. तुमची मेहनत आणि सोबत तुमचं नशीब या गोष्टी तुमच्या आयुष्यात तुमचं भाग्य ठरवतात. मात्र आपण आपल्या चुका सुधारून पुढे चालायला शिकलं पाहिजे हा त्यांनो दिलेला मूलमंत्र मला खूप भावला. आयुष्याकडे सकारात्मक दृष्टीकोनातून पाहताना, सर्वांना सोबत घेऊन प्रामाणिकपणे जगण्याची त्यांची उर्मी आपल्या सर्वांसाठी नक्कीच प्रेरक ठरेल.

सप्तर्षी प्रकाशनच्या सौ.कुमुदिनी घुले यांनी मला हे पुस्तक लिहिण्याची प्रेरणा दिली व त्यासाठी सप्तर्षी परिवाराने मला सर्वतोपरी मदत केली त्याबद्दल त्यांचे मनःपूर्वक आभार.

संदर्भ :-

m-hindi.webdunia.com

सलीम जावेद : पटकथा-लेखकों की पहली सितारा जोड़ी ।

Webdunia

Hindi:

<https://newswing.com> › National

पटकथा लेखक सलीम खान को मास्टर दीनानाथ मंगेशकर
अवॉर्ड ...

<https://hindi.starsunfolded.com> › sali...

Salim Khan Biography in hindi | सलीम खान

जीवन परिचय | StarsUnfolded ...

<https://firstindianews.com> › news

Web results:

पटकथा लेखक सलीम खान IFFI के विशेष पुरस्कार ...

- First India

News :

सलीम खान - विकिपीडिया

You tube Videos of Salim khan's interview

https://youtu.be/A_MlwV28Ano

<https://youtu.be/h3mxTWGxSKM>

https://youtu.be/A_MlwV28Ano

https://youtu.be/_1Y9IryOgmk

https://youtu.be/A_MlwV28Ano

https://youtu.be/_1Y9IryOgmk

<https://www.marathisrushti.com> › sal...

पटकथा आणि संवादलेखन सलीमखान - Marathisrushti
Articles

<https://shashankgiradkar.blogspot.com> › ...

Web results:

Shashank Giradkar : 'सलीम खान' -

[https://www.google.com/url?sa=t&source=web
&rct=j&url=https://hindi.starsunfolded.com
/salim-khan-hindi/&ved](https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://hindi.starsunfolded.com/salim-khan-hindi/&ved)

<https://hi.wikipedia.org/wiki/%E0%A4%9C%E0>
)

<https://hi.wikipedia.org/wiki/%E0%A4%A6%E0>

[https://marathi.webdunia.com/article/film-
review-marathi/](https://marathi.webdunia.com/article/film-review-marathi/)

and refer information as a support base of
all articles and interview of Salimkhan On
Internet & you tube.